

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за неохеленске студије

# БАЛКАНОЛОГИЈА 1

- основна скрипта -

Тип предмета: академско-општеобразовни

Статус предмета: **ОБАВЕЗНИ** за студијску групу 028  
ИЗБОРНИ за све остале студијске групе

Број часова недељно: 2 (два)

Број кредита: 3 (три)

предметни наставик:

др Предраг Мутавџић,  
ванредни професор

Београд, 2022

### **Испитна питања:**

1. Предмет балканологије
2. Балканско полуострво и његове границе
3. Балкан и његово име
4. АИЕСЕ, Балкански институт, Балканолошки институт САНУ
5. Јернеј Копитар
6. Милан Будимир
7. Петар Скок
8. Франц Миклошич
9. Вук и бугарска проучавања
10. Вук и Румуни
11. Дарданци
12. Трачани
13. Дачани
14. Фригијци
15. Келти
16. Илири
17. Пеласти

### **Препоручена литература:**

Бартл, Петер. (2001). *Албанци*. Београд: Сlio.

Мазовер, Марк. (2003). *Балкан-кратка историја*. Београд: Alexandria Press.

Папазоглу, Фанула. (2007). *Средњобалканска племена у предримско доба: Трибали, Аутаријати, Дарданци, Скордисци и Мези*. Београд: Equilibrium.

Папазоглу, Фанула. (2007). *Из историје античког Балкана: одабране студије*. Београд: Equilibrium.

Стојановић, Трајан. (1995). *Балканска цивилизација*. Београд: Центар за геопоетику.

Срејовић, Драгослав. (2002). *Илири и Трачани: о старобалканским племенима*. Београд: СКЗ.

Цвијић, Јован. (1989). *Балканско полуострво и јужнословенске земље*. Београд: Завод за уџбенике.

**Препоручена обавеза студената** је да редовно похађају часове наставе, без обзира да ли је реч о обавезном или изборном предмету. Током зимског семестра школске 2020-2021. године предавања ће се одвијати преко платформе ZOOM.

**Кратак опис завршног испита**Студент на крају дослушаног семестра полаже писмени испит у форми теста (multiple choices) **на основу градива предвиђеног за тај семестар.** Време израде: до 45 минута, максимално 40 захтева.

Колоквијум се не полаже посебно, већ је интегрисан у оквиру самог испита и носи 30% од укупног броја свих захтева.

Сматра се да је студент је положио писмени испит уколико је остварио најмање 52% тачних одговора.

## 1. Предмет балканологије

У односу на велики број других научних грана и дисциплина, балканологија је релативно млада и још недовољно развијена научна област. Најшире сагледавано, овај назив функционише на општем плану као термин медицина – под њиме се крију многе друге научне дисциплине, субдисциплине и гране које у својим кљичним разматрањима имају предметак балканолошки, балкански, балканистички, а у последње време и југоисточно-европски. Реч је о посебном усмерењу свих релевантних наука како на Балканско полуострво, као на засебну географску, историјску, културну, религијску, цивилизацијску појаву, тако и на народе и мањине Балкана који су ту некада живели и још живе вековима. Пошто се Балканско полуострво сагледава са најразличитијих научних тачака и аспеката компаративно, контрастивно и интердисциплинарно, научна проучавања задиру у сваки делокруг људског живота и рада, због тога се са правом каже како је балканологија мултидисциплинарна научна област. Из тог разлога она настоји да обједини сва наша сазнања о Балкану и о Балканцима на синхронном и дијахронном плану на једном месту.

У једном најширем спектру речи, балканологија (нем. *Balkanologie*, енгл. *Balkanology*, франц. *balkanologie*, итал. и рум. *balcanologia*) представља својеврсни комплекс засебних хуманистичких наука о балканским језицима и књижевностима, о историји материјалне и духовне културе древних и савремених балканских народа, о њиховим међусобним вишевековним и вишемиленијумским односима, о њиховој политичкој историји и међусобној сарадњи на различитим пољима. У нешто ужем смислу, балканологија се у научним круговима ограничава на поједине садржаје и предмете проучавања Балкана – на лингвистику, историју, антропологију, а у последње време све више и на политичку историју и на економију. Суштински сагледано, балканологија је засебна хуманичка и научна дисциплина чији је главни задатак да проучава Балканско полуострво као једну историјску, културну и језичку целину у различитости. То значи да, поред тога што се говори о начелно јединственој историји и култури, донекле и о јединственом начину изражавања у језику, постоје и бројна одступања карактеристична за сваки балкански народ понаособ. Због тога један од задатака балканологије јесте да укаже како на

сличности тако и на разлике између балканских народа, да их протумачи, објасни и приближи свестрано и мултидисциплинарно како би биле разумљиве и јасније. Сама балканологија се темељи на методологији упоредног истраживања, контрастивног и компаративног, при чему се многи елементи нужно сагледавају кроз проток времена. У оквиру бројних до сада спроведених балканских студија (лингвистичких, књижевних, културолошких, социолошких, етнографских и других) у жижи се налази посматрање садашњег стања ствари и односа не само између самих балканских народа, већ и унутар сваког балканског народа понаособ, а неретко се врше и упоређења са стањем у Европи и свету. Све то, скупа узевши, доприноси да се Балканско полуострво сагледа са више страна и да не буде и даље „најмање познати ћошак Европе“. У свему овоме, како смо претходно истакли, посебну тежину дају различите хуманисичке науке и дисциплине и њихове методе проучавања и приступа.

Обично се узима да су предмет балканологије такозвани балканизми који се проналазе и у језицима, и у књижевности, и у уметности, па и у народним обичајима. Отуда, балканизам је нешто што би се могло разумети као „најмања заједничка јединица“ која се проналази не само код једног, него код више балканских савремених народа. Што је више тих јединица, тим се више говори о сличностима и подударностима између балканских народа. Управо на основу уочених балканизма у балканским језицима, на пример, проистекло је и виђење о постојању *балканског језичког савеза* у који су, дакле, укључени сви балкански језици, с обзиром да се између њих, у већем или у мањем обиму, примећују бројне подударности, како у фонетици и морфологији, тако и у синтакси и лексици. У новије време као засебан предмет балканологије представљају и унутрашње миграције становништва и његово преслојавање. Наравно, уз миграције посебно се проучавају и сви некадашњи и садашњи додори између балканских народа те њихови узајамни утицаји, који никако нису били ни слаби нити занемарљиви, али и утицаји балканских народа на друге народе Европе. Исто тако, нису ништа мање занимљива и питања која се тичу балканске религије и митологије, дакле не само античке грчке, него и словенске митологије, развоја хришћанства на Балкану, народних веровања, проучавања митологије палеобалканских народа, Дачана, Трачана, Илира. Као лингвистичка наука, балканологија се усталила у 19. столећу. Код нас се утемељивачима балканологије, у ужем, лингвистичком, и у ширем,

општенаучном, погледу сматрају двојица угледних професора са Београдског и Загребачког универзитета, Милан Будимир и Петар Скок.

Од релативно недавно фигурира и један нов научни термин – балканистика (нем. *Balkanistik*, буг. и мак. *балканистика*, рум. *balcanistica*, алб. *ballkanistika*) који се користи да би означио сва балканска (синхрона и дијахрона) лингвистичка и филолошка проучавања те истраживања, док су за устаљени термин балканологија резервисани сви остали видови балканолошких истраживања. Са друге стране, у оквирима европске и светске геополитике се данас често сусреће релативно нов термин балканизација (енгл. *balkanization*, рум. *balcanizarea*, нем. *Balkanisierung*, франц. *balcanisation*, итал. *balcanizzazione*, рус. и буг. *балканизација*, грч. *βαλκανοποίηση*) који је својеврсни неологизам. Његова првобитно спорадична појава, забележена први пут током балканских ратова 1912-1913. године, везивала се за комадање (односно за поступно нестајање) Турског царства, а за период и након Првог светског рата и за Аустро-Угарске монархије (њихове су територије ушле у састав низа нових држава, мање-више етнички хомогених). Управо из тог разлога је немачки политичар фон Папен (Franz von Papen, 1879-1969) у својим мемоарима (Papen, 1952: 267) и писао о такозваној „погубној балканизацији Средње Европе“. Назначимо да се термин балканизација, употребљен у политичко-друштвеном контексту, званично појавио у наслову једног чланка објављеног у *New York Times*-у 20. децембра 1918 године: „Ратенау, велики индустријалац, предвиђа `балканизацију` Европе“ (Тодорова, 1999: 66). Међутим, у новије време, а посебно од 1991. године, овај назив попримио је проширено значење, па тако указује на неколико нових сегмената:

- А) на даљу административну, политичку и друштвену поделу и/или додатну фрагментацију једног подручја, регије, области на мале и/или на мање целине;
- Б) на конотацију отворених етничких сукоба на једном већем подручју, а особито унутар вишенационалних заједница, попут бивше СФРЈ или Босне и Херцеговине (издељене на два-три засебна и противуречна ентитета);
- В) на разне врсте притисака и принуда на припаднике других етничких заједница које живе у једној држави као и на систематско спровођење тих притисака чиме се директно угрожавају сва људска, мањинска и грађанска права;

Г) на спровођење етничког чишћења, било током ратних дејстава, било у мирнодопским условима (попут: насилне репатријације, принудног исељавања, исељавања под претњама, уценама и притисцима, расељавања итд).

Због тога се данас термин балканизација сматра крајње пежоративним и негативним у политичком и институционализованом смислу. Тако је, на пример, током преговора о већој аутономности Шкотске 13. јануара 2007. године бивши британски премијер Браун (Gordon Brown) изрекао да је на делу „балканизација Британије“ (Balkanisation of Britain), пошто су се чули отворени захтеви за независност и отцепљење тог дела Велике Британије. За разлику од Европе, у САД се овај термин обично користи у оквирима урбанистичког планирања да би се објаснило како се стварају и развијају поједине заједнице по великим градовима које живе у гетоима (црначке, хиспаноамеричке, азијатске...). Енглеско-амерички оријенталиста и експерт америчке владе за блискоисточна питања др Бернард Луис (Bernard Lewis, 1916) развио је пре три деценије такозвани „позитивни концепт балканизације“ (positive concept of Balkanisation) који је јавно изнео маја 1979. на састанку у аустријском граду Билдербергу (Engdahl, 2004: 89). Према том виђењу, западне земље активно би требало да буду укључене у пружању помоћи угроженим муслиманским заједницама подале од Блиског Истока. Основни циљ плана био је да се све те заједнице оснаже, а поглавито оне на територији бившег СССР-а, како би се изнутра изазвао пад највећег ривала Америке. Сходно основној идеји овог плана балканизације, вршене су истовремено и све припреме за избијање јаке сепаратистичке и антируске оружане побуне муслимана у Чеченији. Уз неке незнатне измене, овај план примењен је и у потпуности спроведен када је било речи о помоћи САД, НАТО-а и Европске уније Албанцима муслиманима на Косову и Метохији током њихових сепаратистичких борби за отцепљење и осамостаљење јужне српске покрајине.

Иако је прави процват балканологије дошао тек у другој половини XX столећа, може се рећи да је ова наука, историјски посматрано, зачета неколико стотина векова раније. Херодотова *Историја*, рецимо, представља први облик званичног упознавања Грка не само са свим њиховим особеностима и разноликостима, са њиховим достигнућима, веровањима и обичајима, него и са

свим другим њима (не)суседним народима о којима су знали тек нешто или готово ништа. Сами Грци били су широко раштркани по Егеју, Малој Азији и Медитерану, што је нужно условило да ступе у контакт како са бројним „варварским“ народима тако и са „цивилизованим“ Персијанцима, Египћанима, Римљанима и другим, посебно азијатским, народима након Александрових освајања. Тако су се директно упознали са неким од њихових одлика, понајпре друштвеним и културно-религијским. Александрова освајања и ширење Грка све до Индије условила су да се Грци поступно упознавају са многобројним културама, обичајима, религијама и начинима живота тако различитим од њихових. Сва та сазнања преточили су у својеврсне успутне записе и тиме ударили главне темеље потоњим хуманистичким наукама, па и балканологији.

У XIX столећу балканологија је била превасходно лингвистичка дисциплина да би у другој половини истога века била допуњена ширим књижевним, етнолошким, етнографским, географским, ботаничким, историјским, демографским и другим проучавањима. У данашњем смислу, балканологија је више усмерена на социо-економска, национално-политичка и међукултурна питања. Због тога се у непосредној жижи интересовања савремених научника налазе наредне теме:

- развој Балканског полуострва кроз векове,
- појединачни развој сваког балканског народа, мањина, етничких заједница и група као и њихови доприноси укупном развоју Балкана и, шире посматрано, Европе,
- перспективе и могућности Балкана као европског региона,
- заједнички елементи балканског друштва,
- место Балкана у комуникацији са другим цивилизацијама Европе, Мале Азије и Африке,
- могућност развијања међународне сарадње на свим пољима друштвеног живота и рада као и успостављање међуцивилизацијске размене искустава, знања и слично.

За разлику од појединаца, који су на самом почетку стварања балканологије били својеврсни пионири и истраживачи (свако је из своје научне области посматрао и сагледавао Балкан), данашња су проучавања умногоме институционализована. То значи да не само у свим земљама Балкана, него и у



Европи и ван ње, постоје специјализовани центри, институти и организације који се баве сложеним проучавањима Балканског полуострва.

На ужем плану сагледано, међутим, балкански се народи уопште не познају довољно, односно они се познају много мање него што познају друге (/не/европске) народе и њихову историју, културу, уметност. Из тог разлога је балканологија, не само као научна дисциплина, веома важна да би се успоставиле присније, непосредније и тешње везе између свих балканских народа и етничких група.

## *2. Балканско полуострво и његове природне границе*

Посматрано у правцу исток-запад, Балканско полуострво је прво<sup>1</sup> полуострво Европе на коме живи приближно педесет пет милиона становника груписаних у двадесет пет већих или мањих заједница народа и етничких мањина. Смештено на самом југоистоку европског континента, захвата 809.154 квадратних километара<sup>2</sup>, мада већина географа истиче да је укупна површина Балканског полуострва 520.000 км квадратних. Заједно са свим суседним острвима као и са румунском покрајином Северном Добруцом, површина Балкана достиже чак 566.567 км квадратних. Због тога је ово полуострво треће по величини после Скандинавског и Пиринејског (Давидовић, 2000). У ваздушној линији Балканско полуострво је дуго близу 1000 километара у правцу од најсеверније до најјужније тачке, а растојање од Дунава до Егејског мора износи свега 300 километара. Балкански, односно европски део који припада Турској је приближно 24.000 км квадратних и представља тек 3% од укупне површине њене територије. Са друге стране, Италији припада тек 300 квадратних километара Балкана, а то је подручје око Горице и Трста. Најразуђеније обале припадају Јадранском, Егејском и Средоземном мору, најмање обале Црног, Јонског и Мраморног мора. Иако на Балкану постоје три велика планинска система који га пресецају – на северозападу Алпи, дуж Јадранског и Јонског мора Динарско-Шарско-Пиндски, а на истоку и југоистоку Карпатско-Балканско-Родопски - географи истичу да је заправо реч је о једном планинском систему који се, како се и на карти може видети, протеже у виду условно речено непрекинутог ланца који креће од Алпа, наставља се преко централног дела полуострва и егејских острва да би се спојио са планинским системом Мале Азије. Највиша планина Балкана је Рила у Бугарској чији врх Мусала достиже 2925 м надморске висине, потом следе Олимп (2918) и Пинд (2914) у Грчкој, Кораб (2674) и Шара (2748) у Македонији, Проклетије (2694) у Албанији те Дурмитор (2522) у Црној Гори. Балканско полуострво је отворено

---

<sup>1</sup> Посматрано из правца ротације Земље исток-запад.

<sup>2</sup> Заједно са Молдавијом, Кипром и европским делом Турске.

према Панонској и Влашкој низији, а према морима на југу воде Моравско-вардарска котлина (Београд-Солун) те Моравско-маричка (Београд-Истанбул). Долина река Босне и Неретве повезује унутрашњост Балкана са Јадраном, а долина Уне спаја Посавину са јадранским приморјем. На северу Дунав повезује Балкан са Црним морем преко Ђердапске клисуре (Карпатски систем), а преко канала Рајна-Мајна-Дунав могућ је излаз и на Балтичко море.

Према подацима са пописа становништва спроведених у последњих неколико година као и на основу процена датих у оквиру Извештаја о расту људске популације Уједињених нација (UN Human Development Report) за 2008. годину,<sup>3</sup> на Балканском полуострву живело је приближно 76 милиона становника<sup>4</sup>. Према свим данашњим расположивим подацима, на Балкану живи око 72 милиона становника<sup>5</sup>, од чега само на турски део Балкана отпада око 11 милиона становника, док је Румунија најмногљуднија земља, са 20 милиона. Пописи становништва у земљама Балкана из 2011. године показују незнатно благи пораст становништва – процентуално највише млађе популације имају Турска, Албанија и Румунија, потом следе Грчка, Бугарска, Македонија и Хрватска, а на самом крају се налазе Словенија, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Србија.

Док је са запада, југозапада, истока и југоистока јасно омеђено морима (Јадранским, Јонским, Средоземним, Егејским, Мраморним и Црним морем), његове северне и североисточне границе не могу се јасно повући због самог карактера географског терена. Наиме, ти делови су у потпуности отворени, без иједне природне физичке препреке која би помогла да се колико-толико она успостави. Наш географ и етнолог, Јован Цвијић, је и на Мировној конференцији у Паризу током 1918–1919. године и потом на предавањима одржаним на Сорбони (Цвијић, 1989: 6) заступао становиште да су природне границе Балканског полуострва сасвим јасно одређене морима на истоку, југу и западу, а да се на северозападу може повући прецизна линија у правцу Купа-Љубљана-Алпи-Крањска. Одатле се граница протеже наниже реком Сочом све до Истарског полуострва. Сâм Цвијић био је, међутим, свестан да не постоји

---

<sup>3</sup> Сви релевантни подаци и процене за сваку земљу доступни су на следећој интернет страници: [www.undp.org](http://www.undp.org).

<sup>4</sup> У ову процену урачунат је и број становника Молдавије, Кипра и европског дела Турске.

<sup>5</sup> Упредити са:

<https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00001&plugin=1>

прецизно разграничење између алпског и динарског система планина, будући да се они надовезују. Када је у питању североисток, границе Балкана су се поклапале са границама новоформираних држава – по ондашњим, а и садашњим схватањима географа, Балканско полуострво завршавало се државном границом између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Мађарске, односно између Краљевине Румуније и СССР-а. Чињеница је, са друге стране, да је Румунија веома касно прихваћена као балканска држава и то тек након коначног уједињења свих румунских земаља у једну државу 1918. године. Географски и геофизички, Трансилванија и Карпати сматрају се за централне области Балкана које се, услед поштовања принципа територијалне целовитости Краљевине Румуније, завршавало у Молдавији, тачније речено на њеној граници са бившим Совјетским Савезом. Овакво виђење западних, северних и источних граница Балкана одговара повученој ваздушној линији између Трста и Одесе.

Међутим, код неких ранијих (Neumann, 1822:72, Vrihmass, 1856: 114, Bruno, 1893: 104, Schevill, 1922: 98) али и савремених историчара и географа (Kann, 1977: 288, Maјer, 1989: 43, Magocsi, 1993: 175, Rheder, 1992: 88) и данас преовладава мишљење да се под називом Балканско полуострво подразумевају све оне територије које су се својевремено налазиле у склопу Османлијског царства, без обзира на временски период боравка Турака на њима. То би значило да балкански простор захвата територију од Истамбула до Црне Горе те Босне и Херцеговине која се протеже преко Славоније и Хрватске до Беча, затим према северу све до Будимпеште, Мишколца и Егера у Мађарској, а на истоку до Влашке и Молдавије.

Насупрот ретких присталица ове максималистичке хипотезе, налази се једна већа група искључивих научника (и политичара) – по њима, границе Балканског полуострва су и више него јасно одређене источно, северно и западно рекама Савом, Дрином и Дунавом. Све што се налази с оне стране ових река (тј. западно) припада Средњој Европи.

Трећа групација научника (и политичара) још је искључивија у свом виђењу – они сматрају да се под Балканским полуострвом подразумевају једино територије данашње Грчке, Албаније, Македоније и Бугарске, а да само најјужнији крајеви Србије (Косово и Метохија, Пчињски, Пиротски, Рашки,

Расински, Јабланички, Топлички округ) гравитирају према Балкану и да се граниче са њиме.



Линија Трст-Одеса,  
навод према: Karte vom Balkan, (Keagan, 1896:47-48)

Четврта група сматра да права граница између Балкана и Европе лежи између Хрватске и Босне и Херцеговине, са једне стране, те Хрватске и Србије, са друге. Истини за вољу, све ове спекулације више су плод савременог политичког става него што се ослањају на географију и историју.

Приликом географског одређења територије Балкана требало би узети у обзир и следећи географски фактор – Балканско полуострво не представља само чврста копнена маса европског континента, већ у њега улази и акваторија са свим острвима. Посматрано из овог угла, територија Балкана веома је широка и разуђена, будући да се три острва могу сматрати његовим каменима-међашима:

- најзападнију тачку Балкана чини малено острво Палагружа у Јадранском мору,
- његова најјужнија тачка је такође малено острво Гавдос (Γαύδος) у Средоземном мору - од места Хора Сфакион (Χώρα Σφακίων) на јужној страни

Крита удаљено је четрдесет осам километара, а од афричке обале нешто мање од 500 километара,  
- његова најисточнија тачка је Кипар.

Према мишљењу једног броја научника, међу њима понајвише географа (Jelavich, 1983: 46, Tintoreto-Manacsca, 2002: 52, Carter, 1972: 73), Кипар пре гравитира ка Малој Азији и Блиском Истоку него ка Балкану. Међутим, због савремених геополитичких кретања, због преовладавајућег грчког културног миљеа као и због велике војне и геостратешке важности самог острва, Кипар је у ширим размерама укључен у оквире Балканског полуострва од Другог светског рата.

Из свега до сада реченог, научници су несигурни у одређењу правих граница Балканског полуострва. Уколико бисмо резимирали све што је до сада речено, а поглавито за северозападну границу, онда запажамо да се, као јасне граничне линије, недвосмислено провлаче четири реке - Дунав, Сава, Купа (која се улива у Кварнерски залив) и Соча. Додуше, виђења географа у вези са крајњом демаркационом линијом Балкана ни данас није јединствено, па тако можемо пронаћи у литератури да се гранична линија између Балкана и Европе провлачи путањом:

- Дунав – Сава – Крка – Постојнска Врата – Випава – Соча;
- Дунав – Сава – Љубљанско поље – Соча;
- Тршћански залив – Љубљана – Сава – Дунав.

Уколико посматрамо протезање Балканског полуострва у правцу запад-исток, онда већина географа види једну од две могућности:

- правац у виду праве линије Трст – Одеса;
- правац Триглав – Загреб – Темишвар – Дњестар.

Граница Балканског полуострва коју чине четири реке, Дунав–Сава–Купа–Соча, најчешће је разматрана у бројној светској и домаћој литератури. Разлози за овакав став научника налазе се у њиховом виђењу да распоред ових река и њихови сливови могу јасно дефинисати географске обресе и геофизичке карактеристике Балканског полуострва. Другим речима, ове реке представљају физичке и природне границе Балкана. Са друге стране, ова граница је и

културно-историјски потврђена. Тако ова територија, која захвата Румунију, али искључује Црну Гору, Далмацију и Јонска острва, одговара некадашњој територијалној раширености Османлијског царства у периоду прва половина XV-касних XIX век. Река Купа представља природну границу између Словеније и Хрватске, а од XII века је и политичка граница између ових двеју земаља. Предложена линија разграничења у правцу Дунав–Сава–Крка–Постојнска Врата– Випава–Соча је, у географском погледу, најразложнија и засигурно најпрецизнија. Али она, нажалост, не уважава одређене културно-цивилизацијске, национално-политичке и друштвено-историјске поделе. У оквиру овог разграничења Румунија се не налази на Балкану, али се посредно убраја у балканске земље, и то због својих географских веза са Северном Добруцом (рум. *Dobrogea de nord*) у којој се налази делта Дунава.

Према наводима *Мале Ларусове илустроване енциклопедије* (Petit Larousse illustré, 1911: 124) под одредницом Балканско полуострво укључене су следеће земље: Румунија (без Молдавије и Бесарабије), Бугарска, Турска, Грчка, Србија, Црна Гора те Босна и Херцеговина, док у издању исте енциклопедије из 1924. на 132. страни можемо прочитати како Балкан сачињавају Румунија (са територијалним проширењем од Молдавије, Бесарабије и Јужне Добруце), Бугарска, Турска, Грчка (територијално проширена до границе са Краљевином СХС), Краљевина СХС и Албанија. У суштини, промена је извршена на основу нове геополитичке ситуације: тако у првом Ларусовом наводу територија Балкана тачно одговара границама Турског царства из 1812. Све извршене промене до 1912-1913. године и оне после 1918. одраз су свих националних и друштвено-политичких промена. Пошто се други Ларусов навод недвосмислено ослања на Версајски мировни споразум из 1919, он показује да је дошло до проширења граница Балкана и према северу и према западу због припајања нових територија Румунији и Србији (која је постала Краљевина СХС).

Са данашње геополитичке и војно-стратешке тачке гледишта, у оквир Балканског полуострва улазе следеће земље (територије):

- ❖ Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Македонија, Црна Гора (100%),
- ❖ Србија (70%, без Војводине),
- ❖ Грчка (69%, без свих острва).

Са друге стране, на основу овог виђења рубне земље Балкана би биле:

- Хрватска (49%, сва подручја јужно од Купе до границе са Црном Гором),
- Словенија (27%, западни део до границе с Италијом),
- Румунија (9%, Добруца),
- Турска (5%, источни део Тракије, такозвани европски део Турске).

У овој подели Кипар и Молдавија не фигурирају, односно посматрају се само као подручја релативно блиска Балкану из најразличитијих разлога (историјских, друштвено-политичких, националних, геостратешких, културних и сл). Заједно са њима, у ову категорију релативно блиских земаља Балкану убрајају се још и Аустрија, Мађарска, Русија те Италија – оне су у различитом историјском тренутку имале каткада јаче и интензивније, каткада слабије везе и додире како са балканским земљама тако и са њиховим народима.

Неоспорна је чињеница да Словенија и Хрватска географски, религијски, цивилизацијски и културно више припадају Средњој Европи него самом Балкану, пошто се налазе северно од њега. Нешто слично бисмо могли рећи и за Молдавију, али не и за Кипар. Молдавија више гравитира ка руско-источном цивилизацијском миљеу него балканском, док се Кипар једино у културно-цивилизацијском погледу у потпуности изједначава са Балканом. Иако су Словенија и Хрватска средњеевропске по својим културама, чињеница је и да су се у оквиру савремене словеначке и хрватске културе временом инкорпорирали и поједини елементи балканске културе. Уколико се тако посматрају ствари и уколико се повуче граница још северније, онда целокупна Хрватска, Словенија и један део Италије (Трст и Тршћански залив) сачињавају део Балканског полуострва. Међутим, велики део и словеначке и хрватске јавности сматра да у њиховим културама елементи балканске културе безмало да не постоје или да су минимални. Историјски је тачно тврђење да се Хрватска пре нашла на удару балканске културе него Словенија и да су у хрватску културу временом ушли бројни елементи балканске, првенствено захваљујући великом приливу пребега из Србије и Босне и Херцеговине почев од тренутка када су ове државе пале под Османлије па до XIX века. Исто тако, улазак Словеније и Хрватске у састав Краљевине СХС условио је да се у њиховим срединама јави знатан прилив нових елемената из балканске културе, пре свега захваљујући унутрашњим



мигранторним кретањима становништва. Тако је у наредних осам деценија дошло до веома живе и интензивне размене и мешања не само становништва него и многобројних друштвених те културно-цивилизацијских елемената што је имало за последицу да се, поглавито у Хрватској, појаве неке новине које пре нису постојале.

Француски научник Андре Бланк (Blanc, 1965: 35) изнео је свој предлог о могућим границама Балканског полуострва. Бланк је у покушају да што лакше одреди границе овог шароликог географског простора Европе узео у обзир културу као главни (меродавни) критеријум. Због тога он разликује три основне културне зоне:

1. германску, на потезу од Словеније до Украјине,
2. медитеранску, у оквиру које се осећају утицаји Италије, Венеције те Дубровачке републике,
3. византијску, која је и највећа, јер захвата подручје од Хрватске до Црног мора и Украјине. Међутим, ова зона није у потпуности хомогена, будући да се у оквиру ње осећа и јако присуство ислама.

Одредница „германска зона“ је израз сасвим прихватљив званичном француском виђењу, мада суштински не одговара правом стању ствари на терену, пошто у тој зони живе углавном говорници словенских језика, мађарског и румунског. Са друге стране, овај назив и данас изражава уврежено француско виђење како је Средња Европа формирана искључиво под немачким утицајем (истини за вољу, ова констатација је само делимично тачна). Бланкова подела на културне зоне је реалност обележена разликама у односу на религију, архитектуру, обичаје, гастрономију, музику и слично. Но, свакако је да та реалност не може бити крајње меродавна и сасвим валидна, пошто културне одлике не само да су многобројне и разноврсне, него оне не познају ни геофизичке, ни строго дефинисане геополитичке, па чак ни природне (географске) границе, пошто се слободно преносе, прихватају, мењају.

### 3. Балкан и његово име

Балканско полуострво није одувек носило ово име. У зависности од историјског периода, оно је називано на најразличитије начине. Једно време је именовано према најзаступљенијим народима, попут:

- Илирско полуострво;
- Хеленско/Грчко полуострво;
- Римско полуострво;
- Византијско полуострво.

Сами Грци већ вековима зову Балкан својим називом, **Хемус** (*Αἴμος*, лат. *Haemus*), или **Хемово/Хемско полуострво** (*Χερσόνησος του Αἴμου*). Овај назив везује се за име једне легендарне личности из грчке митологије. Древна митска прича приповеда како је трачки тиранин и краљ Хем(ус), син северног ветра Бореја, био изузетно нарцисоидан и ташт по природи те да су се он и његова жена, краљица Родопа, дрзнули да се упоређују са Зевсом и Хером. Због тога су навукли страشان гнев врховних богова на себе и обоје су били сурово кажњени – према наредби, били су оковани за планине које и данас носе њихова имена.

У VIII књизи *Географије* чувеног Страбона из I века као и на географској карти Клаудија Птолемеја из II Балканско полуострво носи назив – **Централни масив (било)** – који ће све до ренесансе, а потом и током просветитељства, бити у званичном оптицају. Обојица су сматрали да се један висок и сасвим непроходан планински венац протеже у правцу од Јонског до Егејског мора и да тако физички одваја Грчку, Македонију и Тракију од северних и далеко теже приступачних предела. Тек у XIX веку ће ово непроверено тврђење бити оповргнуто када је званично утврђено да такав централни масив заиста не постоји.

У периоду након пада целокупног Балкана под Турке Османлије у Западној Европи наше полуострво се називало према новом освајачу. Тако се могу прочитати у ондашњој литератури називи попут: **Царство великог Турчина**, **Европско Османлијско царство** те **Европска Турска**, име које се званично употребљавало све до Берлинског конгреса 1878. године. Турци су овај део свог царства именовали **Румелија** (тур. *Rumeli*) – у основи овог топонима налази се пређашња турска реч, Рум, којом су Турци називали Грке. Ренесанса је

изнедрила један веома поетичан назив – **Светске вериге** (*Catena mundi*). Њега је, истине ради, први пут употребио хеленистички географ Страбон (Στράβων; 63/64. пре Христа–око 24. после Христа) да би означио Шар планину (*Scardus mons*). Ренесансни научници и потом хуманисти дали су овом географском појму много шире схватање, што се може видети и из списка италијанског хуманисте Вератиуса (*Jobus Veratius*, †1571) из 1557. године. По хуманистима, Пиринеји и Алпи, заједно са Балканом, чинили су део истог ланца планина који је физички раздвајао три полуострва од остатка Европе. Њихово је виђење било да су се на Балкану протезали непрегледни планински врхови у виду једног нераскидивог венца у правцу од Алпа (односно, Трста) до Црнога мора.

Ономастикон Балкан се данас погрешно тумачи – у енциклопедијама новијег издања може се прочитати да му име потиче од имена староиталског бога ватре Вулкана. Међутим, званична етимологија овај термин везује за турски језик. Другим речима, под овим именом је наше полуострво познато од 1808. године. Те године је немачки географ Аугуст Цојне (*Johann August Zeune*, 1778-1853) објавио своје капитално дело *Балканско полуострво* (*Balkanhalbinsel*). Као путописац и географ, пропутовао је цело полуострво 1806. са жељом да се поближе упозна са Турском, Србијом, Бугарском и другим пределима. Након одласка из Београда налазио се у пратњи двојице турских водича који су га пратили према Истамбулу. Нашавши се пред Старом планином, како је записао, замолио их је да му кажу како се зове планина пред њима, а они, будући да нису знали њено име, одговорили су му на турском – balkan, што у преводу значи „планина обрасла густом шумом“. Мислећи да је то њен изворни назив, тако га је записао. А како су се битно променили и клима и предели по преласку Старе планине, Цојне је закључио да ова планина мора бити само средиште полуострва. На основу њеног имена је назвао и целокупно полуострво.

Ради наше тачности, требало би да наведемо да Цојне није био први који је употребио назив Балкан. Пре њега је то учинио италијански хуманиста, писац и дипломата, Филип Калимах (*Philippus Callimachus Experiens*, право име *Vuonaccorsi Callimaco*, 1437-1497), у једном меморандуму упућеном папи Иноћентију VIII из 1490. у коме помиње како велики планински ланац у средишњој Бугарској носи име Балкан (*quem incolae Bolchanum vocant*). Неких три века касније, пред сами крај XVIII века, енглески путописац, Џон Морит (*John Morritt*, 1771-1843), увео је овај термин у енглески језик са значењем

„шумовит планински ланац“, али се он врло брзо проширио у оквирима енглеске историографије, књижевности и науке, попримивши конотацију далеко ширег подручја – од Јадранског мора и Алпа до Црног мора. Како су се у међувремену појавиле јасне политичке промене и како је назив Балкан добијао више политичку него географску конотацију, Цојне је желео да провери право стање ствари на терену. Његово путовање је био својеврсни покушај да пронађе извесну паралелу између добро описаних и познатих полуострва Европе, Апенинског и Иберијског.

Током XX stoleћа назив **Балканско полуострво** је у оквирима историје и географије означавао сва она подручја која су се после 1699. године налазила у саставу Османлијске империје; дакле: Србија (без Војводине), Бугарска, Босна и Херцеговина, Црна Гора (без Боке Которске и Будве), Албанија, Македонија, Косово и Метохија, континентални део Грчке. Сви друштвено-национални и политичко-историјски догађаји у периоду 1991-1994. који су довели до распада СФРЈ условили су да овај назив поново поприми негативно значење. Словенци су, након формирања властите државе, одбацили пређашње сврставање у „балканске народе“, а за њима су то учинили и Хрвати. Разлог се крије у чињеници да су својевремено у Аустро-Угарској монархији називи Балкан и Балканац имали само негативно значење<sup>6</sup> (Fischer, 1893: 102-103; Golczewski, 1981: 145,221-235; Kaim, 1930: 178-182).

У Словенији и Хрватској је данас у употреби назив Централна Европа, чиме се жели означити да ове земље припадају засебном (небалканском) културном и цивилизацијском миљеу, док се у Европи и на Балканском полуострву све више чује, како смо рекли на почетку, нов географски појам **Југоисточна Европа** (енгл. *South Eastern Europe*, нем. *Südosteuropa*, франц. *Europe du Sud-Est*, грч. *Νοτιοανατολική Ευρώπη*, слов. *Jugovzhodna Evropa*, буг. и рус. *Югоизточна Европа*, алб. *Evropa juglindore*, рум. *Europa de Sud-Est*, мађ. *Délkelet-Európa*). Ова кованица представља један далеко неутралнији израз у односу на

---

<sup>6</sup> Не чуди податак да је управо овакву слику о Балкану понајвише ширила аустријска пропаганда, и то с разлогом. Беч је настојао да тиме себи обезбеди ексклузивно право коришћења рудног и шумског потенцијала који се Аустрији налазио на дохват руке. У тим настојањима званични Беч настојао је да путем ширења негативне пропаганде осујети мешање других у остваривање властитих планова. Отуда је изграђена слика о Балканцу као о нижеразредном бићу, дивљаку, простом и назадном човеку, варварину у правом смислу. Балканац је тако постао типичан пример лењог, подозривог и сујеверног човека који се пре окреће магији и сујеверју него науци и знању.

Балкан/Балканско полуострво који су у међувремену попримили бројне негативне и пежоративне конотације, попут „бурета барута“, „барутане Европе“, извора Првог светског рата, заосталости, примитивности, неукости, насиља, хајдучије и слично. Иако је у широј употреби у политичким круговима од 1991, званична појава овог назива везује се за 1999. годину, тачније за усвојени документ Европске Уније под насловом *Пакт за стабилност Југоисточне Европе* (Stability Pact for South Eastern Europe). Од 2003. године редовно излазе и новине на интернету *Време Југоисточне Европе* (Southeast European Times). Истини за вољу, овај назив увео је својевремено у науку немачки албанолог Јохан фон Хан (Johann Georg von Hahn, 1811-1869) као алтернативу за тадашњи преобладајући Балканско полуострво. Међутим, данас нема сумње да се назив Балканско полуострво користи у веома уском значењу те су због тога остављени по страни, у географском смислу, северни делови Румуније, затим Молдавија, Украјина и Северни Кавказ. Ови велики географски простори су, међутим, обухваћени појмом Југоисточне Европе.



Земље Западног Балкана према виђењу Европске уније  
(извор: [http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5f/Western\\_Balkans.PNG](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5f/Western_Balkans.PNG))

У последњих неколико година се може чути у политичким круговима Европске Уније један сасвим нов назив – **Западни Балкан** (енгл. Western Balkans). Без обзира на сву политичку и дипломатску реторику и тумачења, он недвосмислено указује на даљу геополитичку, економску и регионалну сегментацију Балканског полуострва. Овим (својеврсним еуфемистичким) називом су обухваћене све земље које још нису чланице Европске Уније – Хрватска, Србија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Македонија, Албанија<sup>7</sup>. Са друге стране, ни све европске институције не сагледавају у подједнакој мери територију Западног Балкана. Тако Европска банка за обнову и развој (European Bank for Reconstruction and Development) у земље Западног Балкана не уврштава једино Хрватску.

Уколико нам је судити према мишљењу бугарске научнице Марије Тодорове, (Мария Тодорова, 1949) традиционални назив Балкан „се у данашње време користи у културној и политичкој номенклатури, али проблем лежи у чињеници да се он користио ... да означи и конкретну историјску и географску реалност Балкана с одговарајућом флором и фауном....“ (Тодорова, 1999: 72).

---

<sup>7</sup> Званично се у земље Западног Балкана у Европској Унији рачуна и самопроглашена Република Косово.

#### *4. Међународно удружење за проучавање Југоисточне Европе, Балкански институт, Балканолошки институт САНУ*

Историја је показала да научна мисао и сарадња никада нису познавале границе и поделе (религијске, друштвене, политичке...). То се показало и у периоду после Другог светског рата, када је Европа била подељена на два блока: без обзира на сва друштвено-политичка размимоилажења, научници не само са Балкана настојали су да одрже између себе контакте и да размењују мишљења. Са друге стране, Западна Европа је по први пут добила прилику да се директно упозна са балканским земљама и балканском културом. Иако још то није било толико приметно, током педесетих, а посебно почетком шездесетих и за време седамдесетих година XX века, пристизао је један број емиграната у Западну Европу из балканских комунистичких земаља који су у већини случајева тражили политички азил. Посебно је у Савезну републику Немачку, у скандинавске земље и у земље Бенелукса пристизала масовније и радна снага из бивше СФРЈ и Турске која је са собом доносила властите навике и посебан начин размишљања. Овај прилично велик прилив странаца није могао проћи неопажено. Изазвао је интерес и код политичара са Запада и код научника који су желели да се додатно информишу како о стању ствари у земљама из којих су долазили емигранти и имигранти тако и о навикама, култури, начину живота и рада, мишљењу, веровањима и обичајима народâ итд. (Althammer, 1969: 216).

У том периоду се одвијало и свеукупно обликовање савремене Европе у политичком, економском и друштвеном погледу. Отуда су, са једне стране, идеја о непоходности потребе за тесном сарадњом између народâ сличних и/или различитих погледа на свет, а са друге светски пацифистички покрети поспешили настојања код балканолога (и других научника који се су бавили проучавањем Балкана из најразличитијих аспеката) да је важно установити једну међународну организацију чији би основни задатак био рад на дубљем повезивању народâ који су идеолошки и политички били силом раздвојени, али који су поседовали јединствену и јасно дефинисану културно-цивилизацијску свест. Другим речима, сплет историјских околности довео је до тога да су се народи Балкана после Другог светског рата нашли подељени између два велика

војна блока са сталном претњом од могућег избијања новог ратног сукоба. Зато је инсистирање еминентних научника на успостављању међубалканске сарадње и на међубалканском националном повезивању, без обзира на ондашње политичке токове и поделе, добило посебан одјек. У Букурешту је под покровитељством УНЕСКО-а, а на иницијативу Румунске академије наука и уметности, организовано 1962. године једно прелиминарно окупљање свих угледних научника са Балкана и целог света на семинару посвећеном балканској цивилизацији. Током тог семинара ударени су темељи потоњем *Међународном удружењу за проучавање Југоисточне Европе* (Association Internationale d'Études du Sud-Est Europeen, AIESEE), непрофитабилној академској и научно-стручној организацији која је требало да, преко повезивања стручњака и научника из целог света и Европе, премости све поделе и препреке.

Уједно, жеља организатора овог скупа била је, осим да се успостави трајан мир на Балкану, како промовисање Балкана као засебне европске регије тако и указивање на његове потенцијале и значај за целокупну Европу. Из тог разлога се посегнуло за називом Југоисточна Европа који је требало да замени Балкан и да потре све маргиналне конотације које је он носио са собом. Оно што се показало као веома важно у оквиру академских дебата и дискусија на том скупу јесте чињеница да је Балканско полуострво ишло својим историјским и цивилизацијским путем развика. Тај развика био је сасвим друкчији од развика Западне Европе не само због свог посебног географског положаја, који га је донекле изоловао од ње, него и због религијског фактора. Не би требало посебно нагласити да су пресудну улогу одирале и све историјско-политичке околности (од почетка XV столећа па надаље) које су Балкан још додатно (физички) одвојиле од Европе. Услед таквог развоја догађаја и стварања новог културног надслоја, под изузетно јаким утицајима исламске културе и цивилизације, Балкан је доживео својеврсну духовну, културну и цивилизацијску трансформацију у виду јачања конзервативног и патријархалног духа.

Улазак савремених балканских земаља у све модерне токове по стицању њихове независности донео је бројне новине на свим пољима друштвеног и културног рада, али и до постепене разградње породице и слабљења породичних веза и односа. Многбројне последице овог културног и цивилизацијског преласка још се осећају у сваком балканском друштву. Али,



погрешно би било мислити како су се балкански народи одрекли својих вредности и традиција. Свако савремено балканско друштво је својеврсни спој прошлости и традиција са садашњошћу и бројним новинама па су због тога занимљива научницима. Западна Европа Балкан посматра двојачко - као особиту зону преласка између оријентално-источних и западних утицаја и као кључну спону Европе и Азије. Током XX столећа народи Балкана били су не само сведоци него и активни учесници у многим историјским, културним и политичким догађањима чиме су показали да су постали саставни део модерне европске традиције. Сви друштвено-политички догађаји са краја XX и на почетку XXI столећа показали су недвосмислено да се становници Балкана осећају Европљанима више него икада пре у својој историји.

Организација АИЕСЕЕ започела је своју активност са жељом да се подробније проуче све специфичности, да се научно објасне, упореде и одреде све разлике, подударности и проблеми који дефинишу Југоисточну Европу као регион. Из тог разлога је била потребна сарадња истраживача и проучавалаца из најразличитијих области научне мисли – историје, етнологије, антропологије, лингвистике, музикологије, књижевности, културе... Наравно, од самог почетка је било јасно да постоји проблематика у примени западноевропских дисциплинарних метода проучавања на Балкан. Целокупна европска историја је много мање настојала да позитивно осветли југоисток Европе, за разлику од књижевних студија, антропологија је углавном игнорисала све значаје југоистока, социологија је о њему говорила као о веома заосталој и назадној средини у којој и даље владају „варварска“ начела и схватања, док су га дипломатија и политика, због „источног питања“, узимале само као негативан и парадигматичан пример несређених дипломатских, друштвених и политичких односа.

Нека од врло важних питања покренутих још на Првом конгресу АИЕСЕЕ-а су и даље актуална, пошто на њих још нису дати потпуни и задовољавајући одговори. Таква су питања:

- где тачно престаје Балкан, а почиње Југоисточна Европа,
- докле су географско-физичке границе Југоисточне Европе,
- по чему се још овај регион разликује од других,
- какви су односи између Југоисточне Европе и Балкана,

- да ли постоји једна балканска култура или је реч о низу засебних балканских култура које на општем плану чине једну јединствену,
- које су се промене догодиле у култури, навикама и традицији југоистока Европе,
- каква је улога наслеђа у обликовању савременог југоистока Европе,
- како нови политички и економски односи утичу на друштво Југоисточне Европе,
- каква је савремена демографска слика Балкана у односу на раније периоде,
- колико је религија данас битна на Балкану упоређено са претходним историјским раздобљима,
- колико је данас Балкан исламски, односно хришћански,
- у ком је односу историја балканских народа с историјом европских,
- колико је била значајна улога Византијског царства у формирању не само балканских народа,
- у ком обиму су стизали на Балкан утицаји из Западне Европе током векова,
- које су западноевропске утицаје балкански народи преузели, у ком облику и како су их даље трансформисали.

Међутим, погрешно је сматрати да пре појаве АИЕСЕЕ-а није постојала нека институција која се бавила проучавањем Балкана и балканских народа. Прва таква званична установа заснована на научним принципима на Балканском полуострву јесте **Балкански институт**, основан 1934. године у Београду на иницијативу двојице истакнутих југословенских политичара, Ратка Парезанина и Светозара Спанађевића. Њихова полазна идеја била је да се тада већ многобројне студије о Балкану и о балканским народима из различитих научних дисциплина обједине на једном месту те да се тако скрене пажња како међународне тако и балканске јавности на историјску прошлост народа Балкана, на све међусобне сличности и подударности између њих, али и на разлике које их одвајају и чине посебним. Овај изузетно широки план проучавања и сагледавања Балкана и Балканаца имао је посебан циљ – да се успостави тешња сарадња између балканских народа који вековима живе једни поред других, да се покушају боље разумети између себе и да их други народи боље схвате. У Краљевини Југославији, земљи великих контраста, друштвених, културних и цивилизацијских противуречности, можда се понајбоље видело колико се различити балкански народи заиста нису довољно познавали и колико један о другоме нису довољно знали. Нашавши се у новој држави, народи Југославије

донели су различите погледе на свет, менталитет, начине размишљања и поимања властите историјске улоге и значаја, што је веома често доводило до затегнутих друштвено-политичких ситуација и крупних неслагања. Због тога је идеја о покушају међусобног приближавања и повезивања и народа Југославије и свих балканских народа добила велики значај и ван Балкана.

Главни делатници у Балканском институту били су знаменити професори Милан Будимир и Петар Скок, научници од европског гласа који су око себе окупили угледне научнике заинтересоване за проучавање Балкана. Тако је покренут часопис *Међународна ревија за балканске студије* намењен превасходно међународној читалачкој публици. До 1939. године изашло је шест томова, а два су остала у припреми за штампу. Од свих тих радова настала је посебна *Књига о Балкану* (у два тома) у којој су нашли место сви делимично прерађени, допуњени и прилагођени радови из Ревиие као и бројни оригинални научни текстови. Она је, заједно са другом књигом *Балкан и Балканци*, требало да изврши популаризацију феномена Балкан. Један од посебних програма овог института био је и израда *Опште енциклопедије балканских земаља* која, међутим, због ратних околности није никада штампана.

Оно по чему је Балкански институт остао запамћен у нашој историји јесте и објављивање књиге о Београду, једне посебне историјске монографије на немачком, француском и српском језику. Реч је о хронолошком пресеку историје Београда, од најранијих дана његовог оснивања па све до краја тридесетих година XX века. Када је ова књига изашла, Исидора Секулић је дала у *Политици* ласкаву оцену о њој, рекавши да „је ово не само сјајна историја Београда, већ и досад најбоља историјска књига о српском народу“. Међутим, немачки посланик фон Херен, угледавши слике обешених Београђана на Теразијама за време аустријске окупације током Првог светског рата поред којих су стајали аустријски и немачки војници, наложио је да се књига уништи, у противном ће се сматрати да је Краљевина Југославија заратила са Немачким рајхом. Овакав ултиматум није могао проћи неопажено, па је зато сав тираж уништен. Долазак Немаца 1941. године у Београд је дефинитивно зауставио рад Балканског института и сваку даљу научну активност његових чланова.

**Балканолошки институт** Српске академије наука и уметности формиран је неколико деценија касније у оквирима међународних напора за свестраније и темељније проучавање Балканског полуострва и његовог

становништва. Како је у међувремену заживела организација АИЕСЕЕ, а сходно њеном општем плану, у свим земљама Балкана требало је што пре формирати подружнице ове организације у виду одговарајућих научних института. Прво су отворени институти у Атини, Софији и Букурешту, да би 1969. године Одељење историјских наука САНУ донело одлуку о оснивању Балканолошког института на челу с угледним историчарем и академиком Васом Чубриловићем (1897-1990). Њему је пошло за руком да окупи око себе један низ наших (српских и тадашњих југословенских) научника који су своје резултате о проучавању Балкана и балканских народа објављивали (и данас објављују) у посебној публикацији (часопису) *BALCANICA*. Уједно, овај институт је до сада публиковао и читав низ тематских монографија као и посебних зборника радова посвећених једној балканској проблематици или једној теми.

## 5. Јернеј Копитар (1780-1844)

Самоуки лингвиста, Словенац широких схватања и знања, Јернеј Копитар је, по завршетку лицеја у Љубљани, постао тутором деци барона Сигмунда Цојса, угледним преводиоцем, научником и меценом уметника. Нешто касније је Копитар постао његов лични секретар и библиотекар, а захваљујући бароновом великом кругу интелектуалаца-просветитеља, упознао се са свим најважнијим донетима француског и немачког просветитељства и мисли. Преселивши се у Љубљану 1808. године да би студирао право, Копитар се заинтересовао за компаративно проучавање словенских језика. Интересовање за лингвистику је тако постало његов животни позив, што му је омогућило да буде именован 1810. цензором за словенске, румунске те грчке књиге и часописе штампане у Аустрији. Његово присно познанство са словеначким песником Валентином Водником (1758-1819) омогућило му је да се дубље заинтересује за живи народни језик и да га почне проучавати. У оквиру богате и изузетно јаке грчке колоније у Бечу, којој су припадали и сви ондашњи имућни Цинцари, почео је савлађивати и грчки језик, истовремено уважавајући и користећи се њиховим мишљењима у послу којим се бавио. Исто тако, био је свестан да сваки словенски народ поседује свој засебан језик и писмо које би, по њему, требало бити што једноставније и простије за свакодневну употребу.

Када је напунио осамнаест година, Рига од Фере погубљен је трагично у Београду, али памфлети Адамантиоса Кораиса, у којима је тражио његово ослобођење и спас, дошли су му нешто касније у руке. Штампар Антимос Гази (Ανθίμος Γαζής, 1758-1828) објављивао је прве дневне новине на грчком 1807. године у Бечу, а Копитар их је читао и потом давао критике и приказе појединих чланака, текстова и чак целих бројева, посебно уколико су садржавали културно-историјске прегледе, извештаје о знаменитим личностима и догађајима из хеленске историје. Сви чланци су му објављивани у два најзначајнија ондашња бечка гласила:

- у *Аустријском посматрачу* (Österreichische Beobachter) који излази од 1720. године. У њему је 1813. дао приказ цинцарске граматике Михаила Бојација, прве штампане граматике једног балканског народа;

- у *Бечком годишњаку за књижевност* (Wiener Jahrbuch für Literatur) који је, као ужестручни књижевно-филолошки часопис, објављивао читав низ Копитаревих текстова, приказа, понајвише филолошких и књижевних, чиме је ударио основне темеље не само балканологији, као засебној научној дисциплини, него и балканској лингвистици. Прва разматрања о влашком (односно, о румунском) језику као и о његовим основним особеностима је штампао управо у њему.

Копитар је био први лингвиста који је приметио постојање неколиких подударности у оквирима несродних балканских језика те се са правом сматра зачетником балканске лингвистике. Он је указао да од Румуније преко Дунава све до Дњестра, па потом јужно и преко планине Балкан (тј. Старе планине), све до данашње Албаније и Грчке становништво говори три различита језика – влашки, бугарски и албански. Према његовом виђењу, Румуни су потомци романизованих Трачана, Бугари славизираних Трачана, а Албанци су једини Трачани који су успели да сачувају свој изворни језик. Овим је пружио одговор на питање како је дошло до појаве заједничких црта у сва три савремена језика различитог порекла – румунском, бугарском и албанском, настављачу некадашње илирско-трачке групе о којој се, чак и данас, не зна много. Уколико је на трачком остало још неколико недешифрованих записа, писаних грчким алфабетом, од илирских нема ни трага, изузимајући географска и лична имена. Због тога је Копитар закључио да нема сумње како је трачки представљао супстрат (односно, претходни језички слој) на чијој су се територији развили поменути језици, чувајући особине некадашњег језика.

Копитар је, у међувремену, постао и почасним чланом грчког друштва које је основао фанариотски владика Игнатије из Епира. Владика је дошао у Беч из места Арте; спрва се обрео у Букурешту на захтев Русије с основним циљем да тамо оформи центар који ће окупити све балканске православце, без обзира на њихову етничку припадност, ради заједничког културног уздицања, напретка и јачања. У Бечу је основао подружницу тога друштва.

Копитарево најзначајније дело јесте, свакако, *Граматика словенских језика из Крајине, Карантаније и Штајерске* (Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Karnten und Steyemark), штампано 1808. у Бечу. У *Бечком годишњаку* 1825. дао је приказ прве збирке грчких народних песама *Chants populaires de la*

*Grèce moderne* (1824-1825)<sup>8</sup> које је сакупио и објавио у Паризу фолклориста Форијел (Claude Charles Fauriel, 1772-1844). У приказу се Копитар показао као врсни познавалац грчке историје и културе, изневши читав низ појединости везаних за фолклорни сегмент и свакодневни живот Грка (обичаји, веровања, традиција), што представља наставак његових почетних истраживања отпочетих са Вуковом *Простонародном славјаносербском пјесмарицом* из 1814. Уједно, сарађивао је тесно и с енглеским топографом и истраживачем Ликом (William Martin Leake, 1777–1860) који је 1836. објавио путописну књигу под називом *Путовања по северној Грчкој* (Travels in Northern Greece). Ову књигу је приказао са доста детаља и препоручио је широкој читалачкој публици као веома корисну и занимљиву, пошто читаоцу пружа низ података о Грчкој и Грцима.

Теодорос Манусис (Θεόδωρος Μανούσης) имао је једну рукописну збирку од стотињак грчких народних песама коју је Копитар прегледао и добио. Потом ју је дао издавачу Вернеру фон Хакстхаузену с намером да се објави, уз напомену да би било веома пожељно да Копитар лично напише све уводне напомене. Међутим, Хакстхаузен је дуго оклевао да ишта уради по овом питању, пре свега због Вука, трудећи се да ступи у контакт с њиме како би обе збирке, и грчких и српских народних песама, биле објављене или истовремено у две засебне књиге или у једној књизи. Нажалост, до овакве сарадње никада није дошло.

Копитар је 1830. писао Вуку да види постоји ли нека албанска народна песма која се зове Букувала или какав циклус песама са таквим називом. Интересовање за албанске, грчке и српске народне епске песме било је додатно подстакнуто ондашњим веома живим и интензивним изучавањима такозваног хомерског питања. Вук му је одговорио да таквих песама нема, али да је чуо за извесног јунака, капетана Букувалу, из непосредне околине Јањине. Од уваженог Менсур-ефендије Копитар је дознао нешто више о Јанису Букуваласу (Γιάννης Μπουκουβάλας, 1715-1785): био је то припадник угледне грчке хајдучко-арматолске породице који је, по путописцу Пуквилу, био страх и

---

<sup>8</sup> Целокупна збирка је штампана двојезично, са упоредним текстом на грчком и препевом на француски, што је била својеврсна новина.

трепет за муслиманске Албанце, поседовао је свој арматолук у Аркаденији<sup>9</sup> (око 1728) и ратовао је успешно против Али-паше Јањинског (Ali Pashë Tepelena, око 1740-1822), албанског одметника од Високе порте. Зато је отписао Вуку да је то име толико раширено у грчком народу и да се употребљава исто као када Срби дају име својим песамама Марко Краљевић или Старина Новак. Копитар је највероватније сметнуо с ума чињеницу да се, претходно читајући Форијелову збирку, већ сусрео с именом Јаниса Букуваласа (Стојановић, 1984: 359-372).

Копитар се истакао и по томе што је 1836. у свом делу *Glagolita Clozianus* превео на латински, приказао и критички обрадио најстарији писани документ на словеначком, *Брижинске споменике*. У истом делу је изнео и теорију о панонском пореклу Словена. Између 1820-1840. године Копитар је био активно укључен у „рат за писмо“ (словеначки *Abecedna vojna*), односно у дебате о правописној реформи. Био је присталица традиционалног словеначког латиничног писма, такозване бохоричице, ког је словеначки протестант и састављач првог речника словеначког језика Адам Бохорич (1520-1598) кодификовао још 1584. године у свом делу *Слободни зимски часови* (*Articulae Horulae Succisivae*)<sup>10</sup>. Главни Копитарев опонент у расправама био је филолог Матија Чоп (1797-1835) који је сматрао да се словеначка култура једино може развијати и приказати у пуном светлу уколико је Словенци прихвате и негују. Копитар је, као панслависта, сматрао да је потребно да се Словенци уклопе у јужнословенску језичку слику те да ће тако словеначки остати само колоквијални језик необразованог сељаштва. Са друге стране, Чоп и његови следбеници залагали су се за увођење Гајеве латинице којом су већ у то време многи словеначки аутори служили. Посебно се у нападима на конзервативне Копитареве ставове освртао песник Франце Прешерн (1800-1849). Пошто је у рату за писмо доживео велики пораз, Копитар је у словеначким интелектуалним круговима изгубио свој углед и значај, али је зато стекао код Срба, а посебно Вука.

---

<sup>9</sup> Аркаденија (Αρκαδενία) је врлетна и данас тешко приступачна територија на северним обронцима планине Пинд (Πίνδος) у централној Грчкој. Аркаденија се налазила у склопу историјске области познате под називом Аграфа (Αγραφα).

<sup>10</sup> Ово писмо садржи двадесет пет словних знакова, од којих су три диграфа: a, b, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, ſ (= c), ſh (= ш), s (= з), sh (= ж), t, u, v, z (= ц), zh (= ч).



## 6. Милан Будимир (1891-1975)

Милан Будимир био је један од најзначајнијих српских класичних филолога, дуго низ година редовни професор и шеф Катедре за класичну филологију Универзитета у Београду. Школовао се у Сарајеву, а студирао класичне науке на Бечком универзитету где је и докторирао 1920. године са тезом *Олујни демони код индоевропских народа* код угледног индоевропеисте и компаративисте Паула Кречмера те професора књижевности Вакемагела. Исте године изабран је за асистента, а убрзо и за доцента на Катедри за класичну филологију у Београду.

Још у студентским данима био је политички ангажован у националним круговима српских омладинаца и постао је члан револуционарне организације *Млада Босна*. У то време објављивао је и чланке у загребачком часопису *Србобран* и београдском *Одјек*, а уређивао је *Словенски југ* и *Ново дјело*. Његово поље интересовања и студиозних истраживања у области индоевропеистике и класичне филологије било је веома широко и разноврсно. Посветио се проучавању историје класичних језика, посебно старогрчког, а затим и историје старогрчке и римске књижевности. Такође, бавио се истраживањима старобалканских и словенских језика, историје религије, античког наслеђа код Срба, а нарочито у домену језика, потом књижевности и фолклору као и истраживањима у области опште лингвистике.

Са Петром Скоком покренуо је и уређивао између два светска рата балкански часопис *Revue internationale des etudes balkaniques*, а са најугледнијим југословенским класичним филолозима био је оснивач и сауредник некадашњег јавног гласила југословенских филолога – *Живе антике* – чији је издавач био Институт за класичне студије у Скопљу. Научни опус Милана Будимира броји неколико стотина радова, књига, студија, расправа и чланака на бројне теме, од којих су неки ушли у најпознатије домаће и светске енциклопедије, речнике и приручнике.

Његови радови се могу поделити у главним цртама на пет великих скупина:

**Првој скупини** припадају радови који се односе на истраживања докласичних језика и култура на Балканском, Малоазијском и Апенинском полуострву.

Његова главна заслуга у овој области лежи у сакупљању и тумачењу обимног лексичког материјала из језика догрчких Индоевропљана, као и у утврђивању гласовних законитости ових изумрлих језика. Те догрчке старинце, који су иначе према линеарној традицији названи Пелазгима, Будимир је назвао Пеластима, полазећи од облика Пеластике (Πελαστική) који се појављује у схолијама уз Хомерову *Илијаду* (16, 233), затим од ономастичког материјала на самом терену (попут: Палестија /Παλαιστή/, у виду топонима у Епиру, те Palaestinus као древнијег имена реке Стримон итд), као и од неких апелатива са високом доказном вредношћу (на пример: такав је етноним Панесте /Πανέσται/, назив за покорено становништво у античкој Тесалији, односно Пеласте /Πελάσται/, као назив за земљораднике везане за земљу у Атини). Његово основно дело које обрађује ову проблематику јесте *Грци и Пеласте*.

**Другу групацију** сачињавају радови у којима су презентована сва истраживања о посебним везама између свих догрчких индоевропских идиома и словенских језика, тачније речено протословенског језика.

**Трећу скупину** обједињују радови који се односе на испитивање општих фонетских законитости и појава у индоевропским језицима, посебно у језицима у контакту.

**Четврту групу** чине истраживања у области античких књижевности са посебним нагласком на догрчко порекло појединих књижевних родова и европске театарске сцене. Ту се истичу две књиге: *Litterae Latine*, својеврсна антологија и хрестоматија латинских текстова римских аутора, и *Преглед римске књижевности*.

**Пету групацију** оличавају радови који испитују посебне културне везе у фолклору Јужних Словена и античког света. Такав је рад *О Илијади и њеном песнику*. Сви радови из ове групације налазе се у тесној вези посебно са другом скупином Будимирових радова.

Милан Будимир био је први који је код нас (у сарадњи са проф. Љиљаном Црепајац) објавио *Στοιχεία ελληνικά*, уџбеник старогрчког језика с

одговарајућим избором текстова. Када је реч о његовим балканолошким истраживањима, од посебног је значаја књига *Са балканских источника* (СКЗ, 1969), збирка низа есеја и текстова насталих у различито време и из различитих повода (посебно су занимљиви: *Извори и источници* те *Корени европске писмености*).

У поглављу под називом *Извори и источници* каже да су овде две речи, иако синонимне, оделите – под изворима подразумева сву научну, архивску и историјску грађу, дакле литературу, док источници, као далеко архаичнији термин, наговештава старину ио порекло неког појма или појаве, најстарије облике и корене речи, попут:

αυλή > aula (lat.), авлија

εἰκόν („слика“, „кип“, „појава“) > икона

σχολή (< σχολάζω „доколичити“, „лењствовати“) > schola, школа

οικονομικός („вешту у вођењу домаћинства“) > oeconomicus, економичан

δράω („чинити“, „делати“) > δράμα („чин“, „делање“, „дејство“) > drama, драма

Све ове, али и многе друге речи, појављују се у истом облику у већини индоевропских језика, а не мали број је и дословно преведен, чиме су сворени калкови, као у српском χειραγωγός > руководилац, ηλιοτρόπιον > сунцокрет итд.

У поглављу под именом *Корени европске писмености* Будимир подвлачи значај Балканског полуострва за културни опстанак и развој европског континента, будући да је грчка цивилизација дала целој Европи нешто што јој је касније изменило ток историјских кретања. На овим просторима постоје два писма, по њему најважнија, грчки алфабет и словенска (српска) ћирилица. Њихова савршеност огледа се у чињеници да сваком гласу одговара једна једина графема. Наравно, ова констатација вреди само када је у питању старогрчки језик, пошто у савременом грчком постоје здружена слова ван алфабета (μλ, ντ, τς, τζ) којима се означава један глас. Латиница је релативно савршено писмно, мада се то савршенство губи од народа до народа, с обзиром да ју је сваки народ прилагођавао своме језику и себи (на пример, графема Ч латинично се пише овако: ch /енглески, шпански/, cs /мађарски/, tsch /немачки/, а графема Х, поред устаљеног h, још и као: ch /немачки/, x, j /шпански/, g /холандски/ итд).

## 7. Петар Скок (1881-1956)

Петар Скок је, као један од најзначајнијих југословенских и хрватских лингвиста, дао неизмеран допринос не само романистици, његовом главном предмету интересовања, него и балканској лингвистици, етимологији и ономастици.

Своје студије германистике и романистике завршио је на Универзитету у Бечу 1904. године, а по положеном професорском испиту службовао је у Бањој Луци. Нешто касније обрео се у Сарајеву где је био запослен као библиотекар Земаљског краљевског музеја. Од 1919. године па до пензије радио је у Романском семинару Филозофског факултета у Загребу.

Његова библиографија састоји се од повећег броја различитих научних радова, расправа, полемика, прилога, али и књига – преко 500 наслова. На почетку своје научне и стручне каријере почео се бавити књижевном критиком (потписивао је своје радове псеудонимом П.С.Мирков) да би се на крају посветио искључиво језикословљу. Оно по чему је Скок био својеврсним југословенским и хрватским пиониром је чињеница да је био први који је детаљно проучавао романске утицаје на хрватском језичком подручју, посебно на Јадрану, хрватске турцизме те историју миграција Словена на Јадран и по Балкану са лингвистичке тачке гледишта. Овде су му од пресудног значаја била латинска и грчка имена острва и њихови рефлекси у словенском (попут: *Abatia* > Опатија, *Albin* > Лабин, *Isosa* > Вис, *Mélistosa* > Мљет, *Kérkura* > Корчула итд).

У рукопису му је остао недовршен етимолошки речник који је издат у четири тома постхумно под називом *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика* са преко 10.000 одредница. Готово четврт века после изласка последњег тома капиталног дела јужнословенске етимологије, појавиле су се три књиге под насловом *Jadranske etimologije: Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. Скок, нажалост, није иза себе оставио школу нити неког наследника, па је његовом смрћу етимолошка лексикографија у Загребу практично замрла. Тек су 1998. године из пера Скоковог ученика и следбеника, прилежног рецензента његових романских и грчких етимологија, академика Војмира Виње (1921-2007), настале наведене *Допуна*.

Када је реч о појединим етимологијама које је Скок дао, треба рећи да су неке од њих остале прилично неразјашњене, и поред свих напора које је учинио да би их протумачио. Таква је и етимологија албанске речи *besa* што значи „дата реч“, „тврда вера“, „поверење“. Он каже да је „бесједити /у значењу „говорити“, „причати“, „изговорити ријеч“/ праславенска и славенска ријеч“ те да је нема у балтичкој групи језика нити у другим индоевропским језицима. Међутим, Скок не прихвата да је албанска беса преузета из језичког корпуса Јужних Словена, па овакав став код већине неупућених ствара искривљену и лажну слику о праалбанском пореклу ове речи<sup>11</sup>. Са друге стране, немачки историчар Шрам (Gottfried Schramm) у свом делу *Почеци албанског хришћанства. Рано преобраћење Беса и његове последице* (Anfänge des albanischen Christentums. Die frühe Bekehrung des Bessen und ihre langen Folgen) сматра да су данашњи Албанци потомци Илира који су населили крајеве древних Беса те да су Беси, заправо, праве претече Албанаца (Schramm, 1994:183). Међутим, историчар Петер Бартл у својој књизи *Албанци* правилно каже да се без икаквих језичких доказа о Бесима не може потврдити а ни оспорити Шрамова хипотетичка претпоставка (Бартл, 2001: 18).

Стара балканска племена Беси и Бесици важна су не само зато што носе у своје имену или име древног демона Беса или, према *Енциклопедији Британици*, име неког „божанства мање важности у старом Египту представљеног као патуљка са великом главом, избеченим олима, исплаженим језиком, кривим ногама, чупавим репом и круном од пера на глави“, већ и зато што свети Јероним (из IV столећа) сведочи о томе како се у његово време у Јерусалиму богослужење одвијало на грчком, јерменском и бесијском језику. Беси су били народ који је у Јеронимово време живео на подручјима на десној обали река Саве и Дунава. Академик Драгослав Срејовић у књизи *Илири и Трачани* (Срејовић, 2002: 232) такође каже да се језик Беса (lingua Bessorum) одржао све до VI века и да се његови трагови и данас разазнају у језицима данашњих балканских народа. Податак о служби на језику Беса забележен је у *Житију светога Теодосија* аутора Симеона Метафраста.

---

<sup>11</sup> Реч „беса“ може се сагледати на још један начин. Израз „дати бесу“ значи „хладне главе /тј. трезвено размишљајући да је то нешто што се мора под обавезно испунити/ донети одлуку о нечему“. Читано здесна, реч беса гласи АСЕБ, а што представља име старог индоевропског бога ватре и огњишта. Из оквира таквог читања следи да је БЕСА сушта супротност од ватре, пошто се одлука о датој речи доноси рационално. Тако и у српском и у албанском језику имамо сачувану бесу као „хладан“ појам, иако га гради демон Бес, пун срџбе и ватре

## 8. Франц Миклошич (*Franz Ritter von Mikloschitsch, 1813-1891*)

Миклошич је представљао једног од најугледнијих словенских филолога XIX века који се истакао посебним проучавањем језика на Балканском полуострву. Докторирао је на Универзитету у Грацу на коме је једно време радио као професор филозофије. Постоје јасне назнаке да је у Грацу учио и класични и савремени грчки (из класичног је чак положио и неколико испита). Године 1838. преселио се у Беч и недуго затим докторирао право. Иако је имао докторате из две сасвим супротне дисциплине, своје истраживање највише је усмерио према проучавању словенских језика. Због тога се запослио у Царској библиотеци у Бечу где је радио од 1844. до 1862. Највероватније је да је у том периоду учио и румунски језик. У лингвистици се појавио 1844. године критичким приказом *Упоредне граматике санскрта, авестијског, грчког, латинског, литванијског, готског и немачког* (*Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Gotischen und Deutschen*) аутора Боппа (Franz Bopp, 1791-1867), немачког индоевропеисте и етимолога. Овим делом је утврдио пут ка дубљем и детаљнијем проучавању словенске филологије.

Након смрти Јернеја Копитара, постао је цензором за грчке, словенске и румунске књиге. Из Копитаревог богато заоставштине приредио је посебну књигу од необјављених чланака и радова. За почасног члана новоформираног друштва Уједињена Словенија (*Zedinjena Slovenija*) изабран је 1848. године. Ово друштво је иступало са јасним политичким циљевима и захтевом да сви Словенци живе у једној држави, краљевини, а под аустријским царем. Потом се прихватио и функције народног посланика у Горњем дому аустријског парламента коју је убрзо напустио и вратио се науци. Као истакнути научник држао је Катедру за словенску филологију на Бечком универзитету од 1849. до 1886. године. У својству представника културног покрета Словенаца био је један од учесника на књижевном договору Срба и Хрвата у Бечу 1850. године. Бирао је и у чланство Бечке академије, у којој је имао функцију секретара њеног историјског и филозофског одељења.

Његова дела нису бројна, али укључују по први пут проучавање влашког (румунског) језика, затим албанског те ромског језика. У оквиру славистичких студија посебну је пажњу покљонио савременом румунском у коме је запазио велики број словенских речи. Ово му је послужило да објавио рад под насловом *Словенски елементи у румунском језику*. Збирка ћириличних извора, под називом *Monumenta Serbica Spectantia Historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii*, објављена у Бечу 1855. године, и данас представља изузетно корисну хрестоматију босанских средњовековних извора. За словенску филологију су много важнија његова следећа дела:

- *Упоредна граматика словенских језика* (у четири тома),
- *Етимолошки речник словенских језика* (који се и данас сматра незаобилазним као полазна основица за даља етимолошка проучавања),
- *Старословенско-грчко-латински речник* (*Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*), упоредни речник прве такве врсте у оквирима словенске филологије.

Његова свесрдна и темељна проучавања балканских језика омогућила су му да први запази и покуша да протумачи постојање заједничких одлика у тим језицима. Он је био први који је те све одлике описао, класификовао и назвао балканизмима. Закључке је извео ослањајући се првенствено на влаши (тј. румунски), а сва та запажања и данас вреде, чинећи тако основни темељ на коме почива балканска лингвистика. Многи словенски филолози били су његови ученици и следбеници, а међу њима су се посебно истакли Ђуро Даничић (1825-1882) и Ватрослав Јагић.

## 9. Вук Караџић и бугарска проучавања

Вуково интересовање за Бугаре започело је још са школовањем у Сремским Карловцима 1804-1806. када је историчар Шлецер понудио карловачком митрополиту Стевану Стратимировићу рад на сакупљању речи из бугарског језика и на састављању бугарске граматике. Боравећи доцније у Неготинској крајини и у Кључу, Вук се сусретао са Бугарима и њиховим језиком, што му је послужило да изнесе касније своја виђења о овом језику у рецензији романа *Љубомир у Јелисијуму* Милована Видаковића (1780-1841). Он у њој вели како се бугарски и српски језик разликују као млетачки и флорентински, како више користе Бугари „танко јер“ (ѡ), како лигатуру **шц** изговарају као „шт“, а не као црквено „шч“, како употребљавају **л** (такозвано *слоготворно*) далеко чешће уместо српских самогласника (попут: *слнце, слза*). Због тога је изнео закључак да је језик Ћирила и Методија био најближи или српском или бугарском. Детаљније о бугарском језику изнео је у невеликој књизи *Додатак к Санктпепербуришким упоредним речницима* из 1822. године. Материјал за *Додатак* садржи 285 речи које је Вук једноставно назвао „бугарским“. Потоња истраживања показала су, међутим, да су све те речи из једног дијалекта из Пиринске Македоније и да не могу бити правим репрезентом бугарског језика. Вук се недвосмислено ослањао и на књигу македонског просветитеља Јоакима Крчовског (*Различна поучителна наставленија*, Будим, 1819), за коју је рекао да је „написана такорсе бугарским језиком, али управо нити је бугарски, ни руски, ни славенски, него бесправилна смјеса из ова сватри језика“. Бугари из Трансилваније оштро су изразили противљење и сумњу у Вуково знање и познавање бугарског језика, иако је Јернеј Копитар од свег срца подржавао Вукова начела и ставове. У *Додатку* је Вук објавио и двадесет седам песама из Пиринске Македоније, записаних од македонских трговаца, које је просто назвао „бугарским“.

Представници Бугара из Трансилваније сматрали су да су његови примери неадекватни, пошто се прави бугарски језик чује и говори у источним и средишњим крајевима Бугарске. Са појавом *Буквара болгарског* Петра Берона (Петър Хаджиберович Берон, 1795-1871) 1824. године као и бугарских штампаних књига од 1830. па надаље, уочава се да је бугарски језик сасвим



друкчији од оног како га је Вук престављао. Све је то проузроковало низ сумњи, подозрења и отворених полемика које је коначно разрешио Виктор Григорович Иванович (1815-1876), руски слависта, након свог путовања по Бугарској, Тракији и Македонији (1844-1847). Анализирајући сакупљени језички материјал, Григорович је утврдио да је бугарски засебан (јужно)словенски језик у коме се уочавају разлике које је грубо класификовао на два дијалекта – на источно бугарско наречје и на западно. По њему, западни бугарски дијалект граничи се рекама Тимок, Јужном Моравом, Вардаром и Струмом.

Ова уопштена подела на дијалекте се само делимично поклапала са стањем на терену. Због тога се Вук жестоко спорио са Шафариком (Pavel Jozef Šafárik, 1795-1861), словачким лингвистом и историчарем, који је проширио границу бугарског језика на начун српског. Према Шафариковом виђењу, бугарски се говорио у Лесковцу, Питору и Приштини, али је Вук правилно осетио да на том подручју постоји својеврсни прелаз, односно да нико не говори чистим српским, односно бугарским језиком. Данас се у лингвистици овакве прелазне зоне називају лимитрофичким, а ова је у нашој и у бугарској литератури именована шоплуком.

Вук је имао и жељу да саставио бугарску граматику, али га је од ове намере одвратио 1859. млади бугарски лингвиста Цани Гинчев (1835-1894), јер се у том тренутку међу самим Бугарима водила жестока расправа у вези са нормом бугарског језика. Исте године Вук је замолио бугарског филолога и фолклористу Герова (Најден Геров Хаджиберович, 1823-1900), који је био руски конзул у Пловдиву, да провери један низ топонима, хидронима и географских имена на терену који припадају југоисточним словенским пределима под турском влашћу. Осим имена градова из Бугарске, Вук је у своме писму навео и Ниш, Пирот, Белу Паланку, Врање, Качаник, потом сва битнија насеља у Македонији, реке Струмицу и Лепеницу. Разлог овог посебног интересовања крије се у чињеници да су бугарски истраживачи, Иванов и Исирков, а потом и Романски (Стојан Романски, 1882-1959), српску територију посматрали и приказивали искључиво као бугарску. Вук је, међутим, све те пределе сматрао Старом Србијом, а не као бугарске територије које је одликовала бугарска национална свест и језик. Исто тако, Вук је у међувремену добио од бугарског патриоте Филаретова (Сава Вълчев Филаретов, 1825-1863) један подужи спис, састављеног баш на Вуково тражење, у вези са географијом

и етнографијом Бугарске. У њему је Филаретов, у подробном списку *Градове въ България*, дао деведесет шест имена градова и насеља у којима су живели једино Турци и Бугари. Према његовој статистици, у Нишу је живело само 3.000 Турака и преко 5.000 Бугара, а у Приштини је постојало свега 600 кућа, од којих је једна трећина била чисто бугарска, преостали део био је изразито албански. Сличне податке је навео и за Пирот, Врање, Качаник.

Без имало претеривања може се рећи да је научна и стручна јавност све до појаве Вукових списа и научних преписака с угледним Европљанима XIX столећа о Бугарима и о Бугарској знала врло мало или нимало. Чешки научник Добровски (Josef Dobrovský, 1753-1829) сматрао је у свом делу *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* Бугаре делом српског народа, а бугарски говор за дијалект српског језика. Копитар је само знао да Бугари живе источно од Срба и да свака именица поседује свој одговарајући постпозитивни члан, баш као и у влашком (румунском). Шафарик није знао ни једну једину књигу штампану на бугарском језику да би је могао уврстити у своју капиталну *Историју словенског језика и књижевности* из 1826. Штавише, сматрао је да је од некадашњег великог народа остао само мали, заостали део, не више од 600.000 душа. Мало је данас познато да је Вук добио позив да дође у Бугарску и да буде учитељ и организатор бугарског школства. Сами бугарски просветитељи доста су преводили Вукова дела и угледали се на њега, а према сачуваним подацима види се да су се на његова дела претплаћивали многи пренумеранти из безмало целе Бугарске. А и Вук је детаљно писао о појави бугарских речи (бугаризама) у српском језику (односно, у призренско-тимочком дијалекту). У другом издању својих песама 1815. Вук је одштампао и једну бугарску народну песму од двадесет два стиха непознате повенијенције, под насловом *Пѣсна бугарска, Лазар и Петкана*. То је, уједно, и прва бугарска песма објављена уопште. Њу изоставља у следећим прештампавањима, а у књизи наводи како има још неких двадесет пет бугарских народних песама, но није их могао „печатити“ све док се добро не буде обавестио да ли их Бугари тако изговарају као што их он има записане.

Из његове заоставштине је 1973. објављена збирка бугарских народних песама са ширим коментарима (збирку је приредио Голуб Добрашиновић). У Нишу је 1964. штампана невелика књига *Български народни песни останали од*

*Вук Караџић* у којој се налази свега тринаест песама, од којих су четири српске. Све песме су лирске, а сâм Вук био је мишљења да су бугарске песме сличне српским и по броју и по сродности тематике. За бугарске јуначке песме велио је да су то српске побугарене које се увек певају уз гусле. Највише их има о Марку Краљевићу за кога Бугари кажу да је Бугарин, никако Србин.

## 10. Вук и Румуни

Име Вука Караџића по први пут код Румуна наводи Михаил Когалничеану (Mihail Kogălniceanu), један од најистакнутијих молдавских Румуна заинтересованих за проучавање фолклора, у своме делу *Румунски или влашки језик и књижевност* (Rumänische oder Walachisce Sprache und Literatur) 1837. године. Говорећи о народној књижевности и њеном општем значају, Когалничеану је споменуо Вуково прегалаштво на сакупљању народног блага у Срба и записао да „је Вук својим српским народним песмама привукао пажњу културне Европе“.

Нешто доцније је Вук постао познат Румунима преко немачких и француских превода песама, мада је било и оних Румуна који су се и лично упознали са њиме. Тако је румунски енциклопедиста Ђорђе Асаки (George Asachi) назначио у једном писму пријатељу из Беча, у коме се налазио на дужности аташеа амбасаде Молдавије, да је од Вука 1823. године добио на поклон збирку румунских народних песама на неких тридесет страница које Вук сакупио боравећи у Молдавији (у Кишињеву) 1819, потом Трансилванији, Банату и Влашкој 1822-1823. године. На основу његовог сазнања, збирка је потом завршила у Јашију где је 1827. године изгорела у пожару. Иако ово тврђење није никада ни оповргнуто нити доказано, не постоји никакво друго сведочанство које би указало на Вуково бављење румунском народном књижевношћу. Чак ни Вуков биограф, Љубомир Симовић, нити Вукова огромна преписка не пружају било какве податке о његовом раду на румунском фолклору. Асаки у своме делу *Српска књижевност* (Literatura sîrbească) говори о Вуку веома присно, износи и низ биографских података из његовог живота, даје опис његовог моралног лика и набраја Вукове свестране активности. Све ово недвосмислено наводи на закључак да су се њих двојица или узгредно познавала или да је Асаки био добро упућен у Вуков рад. Истовремено је у делу указао и на вековне везе између Србе и Румуна и на њихову заједничку судбину. Колико је поштовао Вука, види се и из следеће његове опаске: „Из дела Вука Караџића Срби су дознали и разумели ко су, шта су, шта могу бити, какви су и каква их будућност чека“. Недвосмислено је рекао да је захваљујући Вуку створена за кратко време нова српска књижевност. У великом надахнућу

записао је да „његови сународници полагају венце свежег цвећа пред његове ноге“ и навео да је аустријски цар пристао да уврсти у своју огромну библиотеку издање српских народних песама коју му је лично Вук подарио.

Румунски истраживач Каракостеа (Caracostea) био је мишљења да су румунске песме у Вуковом запису највероватније потицале од Влаха из источне Србије. У једном писму владару Молдавије, Стурзију (датирано 22.2.1837), Когалничеану наводи како „се у Крагујевцу по одобрењу владе штампа једна збирка песама која описује борбу за независност Србије“, што указује на пробуђено интересовање за народну поезију.

Оснивач румунске штампе у Трансилванији и пионир румунске фолклористике, Ђорђе Барицу (George Barițu), у своме чланку *Нешто о српској књижевности* (Ceva pentru literatura serbiană) из 1843. године истиче на првом месту, као предуслов, „да суседи упознају један другога колико је то боље могуће“. За њега је један од могућих путева упознавања – народна поезија. Како српска народна поезија изражава љубав, приврженост и бригу за отаџбину као и наду у бољи живот, како су већином те песме преведене на француски, немачки и енглески језик, Барицу каже да је то велика част за Србе и да ће ово сазнање подстаћи Румуне у надметању за сакупљање народних песама.

Године 1861. штампана је прва књижевна упоредна студија о народној књижевности балканских народа аутора Ђорђа Сиона (George Sion), под насловом *О српској књижевности у односу на румунску* (Despre literatura sîrbă în raport cu cea română). У студији је скренуо пажњу на заједничку тематику народних песама и на општа питања која се тичу оба народа (вера, образовање, политика), сматрајући да „поседују исту судбину, исту будућност“. Сион је имао на располагању збирку српских народних песама које је Огист Дозон, француски дипломата, преводилац и књижевник, превео на француски према Вуковом тексту. Управо ту збирку је представио румунским читаоцима. Назначио је да од свих Словена једино Срби поседују предања и легенде „најжалосније и најинтересантније“.

У часопису *Карпатска ревија* (Revista Carpaților) Сион је објавио пет препеваних песама у стиху на основу Дозоновог текста (*Бој на Косову, Косанчић Иван, Цар Лазар, Кнежева вечера, Пад царства српскога*), док је 1885. преводилац Теодореску (Teodorescu) преко немачког препевао у стиху *Зидање Скадра*. Исту песму је други преводилац, Лазар Шаинеану (Lazar

Şaineanu), препевао у прози. Теодореску се одлучио да песму да у стихованој варијанти из простог разлога што је ова балада тематски блиска румунској *Манастир на реци Арђеш* (Mănăstirea Argeşului).

Виктор Александрија (Victor Alexandria) био је аутор једне од најзначајнијих збирки румунских народних песама XIX века. Узор му је био управо Вук Караџић, мада није нигде остало забележено да ли су се њих двојица икада упознали, познавали или сарађивали. Обојица сакупљају народне песме са жељом да покажу како прост народ поседује песничку генијалност, обојица „поправљају“ (односно интервенишу) песме тамо где сматрају да је потребно (што, понекад, води ка одступањима у самом тексту), а и њихове збирке доживљавају велику популарност и преводе се на стране језике. Тако је Александријина збирка преведена на француски, немачки, енглески и мађарски за непуне три године. Током свог боравка у Паризу 1850. године набавио је две књиге Вукових песама које је 1834. превела на француски песникиња Елиз Вајар. У другом издању румунских народних песама из 1866. Александрија је унео и изводе из *Зидања Скадра* у оквиру напомена везаних за баладу *Манастир на Арђешу*.

Утицајно књижевно друштво *Омладина* (Junimea) из Брашова дубоко је уважавало културну и уметничку активност Вука Караџића. Најугледнији чланови тог друштва, попут песника Михаја Еминескуа (Mihail Eminescu) и Дионисија Мирона (Dionisie Miron), преводили су на румунски српске баладе и јуначке песме из Вукових збирки у периоду 1869-1889. Мирон је знао српски, превео је 43 песме и уз Еминескуову подршку објављивао је препеве у листу *Време* (Timpul) од 1869. године. Сâм Еминеску је веома уважавао српски фолклор, а у Мироновим преводима интервенисао је како би песмама дао савременији уметнички облик и риму. Тиме је изворни ритам био озбиљно нарушен те су се тако почеле јављати несугласице између њих двојице. Мирон је желео да остане што вернији српском изворнику и да сачува дате историјске чињенице. Због тога је дванаест песама објављено у два препева (верзије) током 1880-82. године. У међувремену је трећи преводилац, Хашдеу (Haşdeu), препевао две наше баладе и једну лирску песму између 1876-1879. године. Укупан број до сада објављених српских песама из Вукових збирки јесте 82 (баладе, епске песме, нешто лирских), а 1977. су све објављене у посебној збирци под насловом *Српске народне песме* (Cînturi populare sîrbeşti).

Везе између Срба и Румуна на књижевном пољу започињу, према угледном румунском историчару Николаеу Јорги (Nicoale Iorga), „крајем XVIII века ... када је, жедан нових знања, путовао честити калуђер Доситије ... и био гост владике Леона Геуке из Романа“. Други додир Јорга види „још пре 1830. године“ када је Вук послао Асакију „читаву једну руковет румунских народних песама пронађених у Србији“. Сви се истраживачи данас приклањају Јоргином мишљењу да је Вук искључиво заслужан за појаву прве румунске збирке песама и да то никако не може бити Асаки, будући да је, према документима, он лично истицао како му је Вук подарио рукописну књигу. Јер, једино је Вук од свих знао технику сакупљања песама на терену. Исто тако, сви румунски просветитељи XIX века истицали су Вукову заслугу на сакупљању и објављивању српског фолклора, пре свега васколиког народног блага, али и на израду граматике и речника, што се сматрало капиталним подухватом и хвале вредним делима.

## 11. Дарданци

О Дарданцима (Δαρδάνιοι) се данас мисли да су били палеобалканско племе које је живело на граници с Илирима и Трачанима. Грчка митологија садржи неколико прича које имају везе са њима. Једна од њих каже како је Илирије, син Кадма и Хармоније, имао једног од многих потомака, Дардана, чије су име потом преузели Дарданови потомци као своје. По другој, Дардан, један од синова Зевса и Електре, био је митски праотац Тројанаца. Вергилије у свом спеву *Енеиде* наводи да је Енеја био, по свом пореклу, или Дарданац или Тројанац. Хомер у *Илијади* ипак прави разлику између Тројанаца и Дарданаца: по њему, Тројанци су живели на малоазијској страни, а Дарданци на супторној, европској. Као један од доказа да су ова два народа били оделити, лингвисти скрећу пажњу на сачувано име мореуза Дарданела (Δαρδανέλλια) у чијем корену се јасно назире етноним Дардан. Да су некада заиста постојале тесне везе између Дарданаца и Тројанца, показује и археологија: иако је Троја, посматрано са географске тачке гледишта, смештена нешто северније од Дарданела, чињеница је да постоји велика сличност и подударност у материјалној култури и Дарданаца и Тројанаца<sup>12</sup>.

Одакле су тачно дошли Дарданци и када су се населили на Балканско полуострво, науци још није познато. Извесни проучаваоци, следећи римске изворе, мишљења су да се у следећем виђењу вероватно крије неки део истине. После пораза у рату са Грцима, преживели Тројанци прешли су на Балканско полуострво и повукли су се у његову дубину, населивши сасвим пуне области и променивши своје име у Дарданци (Mócsy-Frere, 1974: 45-47). Међутим, научници нису сигурни у ову хипотезу, а етимолози, који су проучавали поједине речи и записе на њиховом језику, склони су да Дарданце виде као својеврсну мешавину илиро-трачких племена, где је трачки језички елемент у догледном историјском периоду надвладао илирски. Академик Фанула

---

<sup>12</sup> У грчкој митологији каже се како је легендарни краљ Дардан имао унука Троса који је основао насебину на супротној обали Дарданела - Илион (лат. Ilium), познатију као Троја. Тако је некада велико и моћно краљевство било подељено на два дела између Дарданије и Илијума. Међутим, историчари су данас и више него уверени у чињеницу да Дарданце из Централног Балкана не треба никако мешати с именом мореуза Дарданела и са легендарним краљем Дарданом (који је подигао град Дарданију у данашњој Источној Турској) и његовим унуком Тросом.



Папазоглу (1917-2001) у својој капиталној књизи под насловом Централнобалканска племена истакла је како

„су једино Дарданци, чији су корени у прехомерском добу, успели да сачувају свој идентитет и јединство у области где су се дешавале непрекидне промене, а живећи на границама илирског и трачког света сачували су своју индивидуалност и, заједно са другим народима тог региона, одржали су себе као етничку заједницу, чак и када су били војно и политички подређени Римљанима... а при самом крају античког света, у периоду када је на Балкану дошло до далекосежних етничких пертурбација, Дарданци су, од свих централнобалканских племена, одиграли највећу улогу у стварању нових народа који су заузели места старим.“ (Папазоглу, 1969: 131).

Роберт Гревс (Robert Ranke Graves, 1895-1985), један од врских познавалаца антике, био је мишљења је да је њихов самоназив у директној вези са старогрчким придевом дарданос (δάρδανος) у значењу „прегорео“, „изгорео“, „спаљен“ (Graves, 1972: 198)<sup>13</sup>. Како је и Страбон својевремено навео, Дарданци су били подељени на две потплеменске гране, на Галабре и на Тунаке, о којима данас историја није у могућности да пружи било какве прецизније податке (Strabo, 1924: 1-5, 15-17).

Дарданска територија захватала је широко подручје, како наводи историчар Вилкс (Wilkes, 1992: 117), од Призрена (Therranda), Приштине (Ulpiana) до Ниша (Naissus) и Скопља (Scupi). Престоно место чувеног краља Бардулија (Bardyllis, највероватније владао 385-358. пре Христа), Дамастиони (Damastioni), познато по рудницима сребра, налазило се, сходно Страбоновим записима, на обалама Охридског језера. Чини се да су Дарданци били велика претња по Старомакедоне низ векова и да је тек Филипу II пошло за руком да их покори и да њихову територију присвоји. Познато је да су 88. пре Христа Дарданци извршили упад у римску провинцију Македонију те да је римски Сенат одлучио да спречи њихово даље ширење. Међутим, римски историчар Полибије навео је у својој *Историји* (Polybius, Histories, 25.6) да су се Дарданци у једном тренутку обратили Римљанима за помоћ како би савладали своје непријатеље, Бастаме (Bastamae). Како се чини, Дарданци ипак нису постали

---

<sup>13</sup> Према сачуваним фрагментарним наводима извесног анонимног римског аутора, дознајемо да су Дарданци живели врло примитивним животом, да нису знали за чистоћу, јер су се купали свега три пут у животу, и да су живели у земуницама покривеним ђубретом. Могуће је да су их стари Грци прозвали „загорелим“ баш због таквог запушеног (прљавог) изгледа. У тим истим записима се каже да су били веома музикални, да су волели флауту и инструменте са жицом., да су били сурови и врло жилави (Wilkes, 1992: 223-224).

савезници Рима и, пошто су били претња по римску државу, Сенат је издао наређење генералу Гају Курију (Gaius Scribonius Curio, †53. пре Христа) да покори ратоборне Дарданце и Мизијце. Након крећег рата, он је прикључио 6. године после Христа Римском царству целокупну дарданску област (највероватније територију Косова) провинцији Горњој Мезији. Цар Диоклецијан је 284. Дарданију прогласио одвојеном римском провинцијом са Нишем као њеним главним административним центром. Као посебна провинција Дарданија је постојала кратко време и у Византији; у VI веку је укључивала већа насеља: Улпијану, Скупи, Строби и Јустинијану Приму (тј. Царичин град, у близини Лесковца).

Остало је записано да су се бавили сточарством и да је надалеко био чувен дардански сир. Из потоњих административних записа сазнајемо да су се на територији Дарданије вадиле руде (гвожђа, сребра, олова) те да је за време владавине царева Трајана и Хадријана кован рударски новац. У њима се спомиње и израда грубих такозваних „дарданских“ тканина (посебно сукна).

## 11. Трачани

Под етнонимом Трачани крило се мноштво племена која су живела у средишњем делу Балканског полуострва, подаље од хеленског света. Румунски лингвиста и траколог Олтеану (Sorin Mihai Olteanu) сматра да су се из истог индоевропског корена развиле две засебне речи:

- прва је име области Тракија (најстарији грчки њен запис гласи Θράκη), од које је настао етноним Трачанин,
- друга је име западногрчког племена Грци (Γραικοί) (Olteanu, 2008)

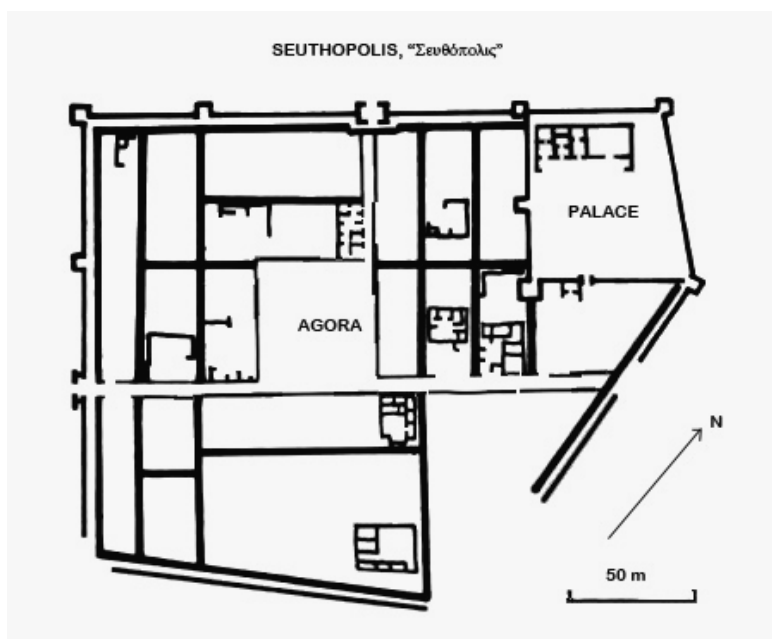
Археолошка ископавања у Бугарској показала су да су се преци Трачана, такозвани Прото-Трачани, населили на Балканском полуострву још у каменом добу током трећег и другог миленијума пре Христа. Како се чини, име Трачани је егзоним (Cambridge Ancient History, 3/II, 1991: 597) и појавило се по први пут код Хомера - навео их је као активне ученике у Тројанском рату, пошто су се трачки вођа, Резос, и његови борци појавили пред зидинама Троје јашући најлепше и најрасније коње, „беље од самог снега“ и „хитрије од јелена“. Временом је ово име постало општераширено, јер се њиме називало становништво на подручју од Карпата, преко моравско-вардарске долине и обала Црног мора до Егеја. У време доласка Дораца, при крају XII и почетком XI столећа пре Христа, и део Трачана се покренуо према Малој Азији. Трачани су били организовани у велика племена, а историји најпознатија су Одризи, Гети, Беси, Мези, Трибали.

Почетком првог миленијума пре Христа Трачани су изгледа били уједињени у једну веома снажну и јединствену племенску заједницу. Херодот је записао да су они били најбројнији народ после Индуса (Херодот, V). Научне претпоставке се крећу око виђења да је на трачкој територији у правцу Дунав-Егеј у првом миленијуму пре Христа живело преко милион људи, за разлику од укупног броја становника грчких градова-полиса који није превазилазио цифру 250-300.000. Најважније трачко упориште, можда и својеврстан центар државе, налазило је у области Одрис (VI-III век пре Христа) која се протезала дуж реке Марице. Овај период чини се да представља златно доба трачке државе и културе. Но, након III века пре Христа ова држава се распала на три дела и у

једном од њих формиран је јаки трачки центар, Сеутополис (према грчким наводима Σευθόπολις), који је и најдуже опстао. Римљани су тек 45. године после Христа успели да коначно поразе Трачане, да све њихове територије освоје и присвоје својој држави.

Није познато којим су се титулама Трачани обраћали својим краљевима (грчки извори истичу једино титулу *басилеуса*), али је познато да су имали свој савет ког су представљали одабрани чланови из најугледнијих трачких породица. Ксенофан из Колофона записао је да су се истицали по својим плавим очима и риђој коси (Херофанес, 2001: 90). Порезе су сви поданици плаћали углавном у платну и другим производима, али и у злату и сребру. Иако ропство код Трачана није било тако у таквом обиму као код старих Грка, Херодот наводи да су повремено продавали децу као робље (Херодот, II). Као одлични коњаници и ратници, Трачани су били саставни део плаћеничке војске Филипа Македонског и Александра Великог, а у време римске доминације Балканом чинили су помоћне војне трупе и касније легије. Велики устанак робова 74-71. пре Христа се не може само приписати Спартаку, чије је порекло било трачко (изгледа да је потицао из трачког племена Медија с обала реке Струмице), него и што су многи робови били Трачани и Гали. Неких пола века касније, једно трачко племе, Одриси, на обронцима Родопа, подигло је устанак против римске власти 21. године после Христа, али није могло да се избори са римском војском.

Од II века постојало је мноштво трачких кохорти (лат. *cohortes*) у Римском царству, али је и удео трачког руралног становништва у званичној римској војсци био све већи. Пошто су стекли одличне позиције у друштву, истакавши се као врсни генерали, поједини трачки војници упустили су се у борбу за римски трон. Тако је у периоду 235-238. Римском империјом владао цар Максиминије Трачанин (*Gaius Iulius Verus Maximinus Thrax*, 173-238) који никада није крочио у Рим и ког су римски историчари називали „првим варвариним одевеним у пурпур“. Уједно, како га је на престо довела војска, он је био први цар који је на такав начин изабран. Познато је да су одабране трачке трупе чувале цара Септимија Севера (*Lucius Septimius Severus*, 145-211) и његову породицу.



Тлоцрт Сеутополиса

(извор: E.J. Owens (1992) - *The City in the Greek and Roman World*, стр. 77, слика 22)

Трачани су нарочито од III столећа пре Христа улазили све више у хеленски свет. Иако је њихов језик временом постајао грчки, задржали су и неговали своју културну особеност. Археолошки докази нам то недвосмислено потврђују. У гробницама на локалитетима Панађуриште, Вучитрн (бугарски Влчитърн), затим код места Казанлук као и у северозападној Бугарској пронађени су многи предмети материјалне културе направљени од злата, сребра, бронзе, керамике који сведоче о једној изузетној напредној и развијеној цивилизацији на територији средишњег Балкана. О њиховој митологији данас имамо тек узредне податке. Поштовали су, као врховно небеско божанство, Сабазиоса увек приказаног као коњаника (на многим трачким рељефима стоји му грчко име, Херос), и његову жену Бендиду. Неки етнологзи сматрају да се у начину приказивања Краљевића Марка и свих његових надљудских поступака понајбоље рефлектују древна трачка схватања и размишљања о њиховом богу и о његовим моћима. У време Римљана његов култ био је најраспростарњенији, будући да је постао бог плодности, лова, живота и смрти. Преко 1500 камених рељефа и више од 1000 бронзаних статуица које приказују коњаника ископано је до сада на неколико локалитета у Бугарској.

Трачани су, како је утврђено, покренули орфичке свечаности које су се, настале по угледу на Дионисијев култ, прошириле врло брзо по старој Грчкој. Име Орфеј је трачког порекла, а по свему судећи на ово божанство су пренети

бројни елементи из Дионисовог култа. На тај је начин суштина овог античког трачко-грчког култа знатно промењена: у односу на функцију и значење Диониса, Орфеј је орфичком култу и свечаностима подарио дубље спиритуално значење. Познато је да је чувени математичар и филозоф, Питагора (Πυθαγόρας, 580-500. пре Христа), био веома надахнут орфичким култом и да га је својим начином подучавања проширио међу Грцима. Период римске доминације донео је Трачанима мноштво разних култова и нових утицаја, али је ипак пресудну улогу одиграло потоње хришћанство.

Долазак нових племена и народа на Балканско полуострво, почев од IV столећа после Христа па надаље, битно ће пореметити дотадашњу непромењену етничку слику Трачана. О судбини Трачана после тога готово да не знамо више ништа. Према општем схватању, већина Трачана је временом углавном масовно хеленизована (у оквиру грчке покрајине Тракије), а делимично је била и романизована (у Мезији и Дакији). Није такође искључено и то да су поједина трачка племена на ширем подручју данашње Бугарске била претходно асимиллована у Бугаре и потом славизирана.



Трачки коњаник на стели

Назначимо још један занимљив историсјки податак који се тиче навода да су Словени Трачани. Када је 1450. године умрла последња византинска

царица, Јелена Дејановић Драгаш, у говору одржаном на њеној сахрани један од водећих позновизантинских говорника и ерудита, Георгије Плитон (Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός, 1355–1452), назначио је да је родом била Трачанка (Анастасијевић, 2004: 82–83). Овај податак, међутим, не треба да изненађује, с обзиром на чињеницу да је средњовековна српска држава формирана на трачкој територији, односно на територији која се у оквиру грчке историографије сагледавала као трачка. Из тог разлога су византински Грци под Трачанима подразумевали Словене. Са друге стране, постојало је и веровање како су Грци примили и/или преузели много културних елемената управо од Трачана.

## 12. Дачани

Данас се у оквиру историје палеобалканских народа сматра да су Дачани (*Daci, Δάκαι*) потекли, као северна грана, од Трачана као што су Јужни Словени потекли од Словена. Некадашња њихова територија захватала је Дакију, једно широко подручје од Карпата до Црног мора, Молдавију, део данашње западне Украјине (Сарматија) и Мале Скитије (данашња Добруца). Иако су били у сродству са Трачанима, њихова култура била је под видним утицајем Скита и касније придошлих Келта.

Први историјски помен Дачана проналазимо у римским изворима, мада се у њима уочава и етноним *Getae* (Гети). Већина старогрчких историографа, када говори о народима на северу Балкана, а посебно о оном на територији где су живели Дачани, спомиње Гете. Страбон (*Strabo, VII, 13*) био је нешто прецизан, навевши да су Дачани, уствари, Гети који су живели у Панонској низији, док су прави Гети били настањени у Малој Скитији на обалама Црног мора. Када тумачи порекло етнонима Дачана, Страбон вели да је њихово првобитно име било „даоји“ (*Δάοι*) које је слично фригијској речи „даос“ (*δάος*) у значењу „вук“. Једна од карактеристика дачке војске било је излишено знамење од бронзе у виду приказа змијоликог бића са главом вука чија су уста отворена. Овај амблем био је шупаљ, а Дачани су га качили на копље или на какав штап и држали високо у ваздуху за време битке. У галопу је производио врло пискутав звук услед продора ваздуха кроз отворена уста. Тиме су постизали ефекат имитирања вучјег завијања. Овај амблем развили су највероватније Сармати и Алани, коњички народи из степа, а прихватили га потом Дачани. У румунској области Прахова пронађен је један такав амблем на грнчарији из IV века пре Христа, а на Трајановом стубу има равно двадесет приказа дачких војника како носе овај амблем. У Немачкој је пронађен једини примерак овог амблема – ту је доспео највероватније као ратни трофеј неког римског војника или легионара. Занимљиво би било напоменути да су припадници римске коњице од освајања Дакије почели да стављају амблем вука на сва своја знамења.

О историји Дакије и Дачана пре доласка Римљана постоји мало података. Остало је забележено име прослављеног дачког краља Буребисте (грчки га



записи наводе као Βυρεβίστας, живео је или владао 74-44. пре Христа) који је ујединио сва племена од чешке области Моравске до реке Западни Буг (на граници Украјине са Белорусијом) и од северних обронака Карпата до грчке колоније Дионисопоља на обали Црног мора. Његово престоно место било је Аргедава (у близини данашњег градића Костешти у Влашкој). Сходно наводима историчара Јордана (*Getica*: 176), Буребистин првосвештеник и саветник био је Дицинеј (или Деценеј) који је био Гот. Он је имао „све краљевске моћи“ и подучавао је Дачане законима, етици и науци, укључујући астрономију и физику. По Страбону, духовни центар ове државе био је Когајон (у преводу „света планина“ према дачкој речи *kaga* што значи „свети“, „сакрални“), место где је дачка богиња Залмоксис (Ζαλμόξις) три године боравила у једној подземној пећини.



Дачки вук, украс на врху обредног штапа, Народни музеј, Софија

Буребиста успео је да склопи савез са готово свим грчким колонијама на Црном мору јужно од делте Дунава. Међутим, у јеку III Миртидатовог рата<sup>14</sup> (између 74-72. пре Христа) Дачанима је пошло за руком да поразе римску војску под вођством Гаја Антонија Хибриде (*Gaius Antonius Hybrida*<sup>15</sup>) близу најстарије грчке колоније на црноморској обали, Хистрије. Тако је Буребистина краљевина била, уз Римско царство, друга држава по величини у антици. Његова даља освајања територија ишла су према Украјини и до данашње Одесе. Пошто се сврстао на страну Помпеја 48. године пре Христа током римског грађанског рата, Јулије Цезар планирао је да се разрачуна са дачким краљем, али су ти планови пропали када је убијен у Сенату 44. године пре Христа. Исте године

<sup>14</sup> Ратови су добили име према имену понтоског краља Митридата VI (Μιθριδάτης).

<sup>15</sup> Плиније Старији забележио је у своме делу *Naturae Historia* (VIII, 213) да је рђав глас о Гајевим наредбама да се (не само) над дачким становништвом спроводе нечувена зверства и окрутне освете условио да добије латински надимак Хибрида (*Hybrida*), што би значило „полузвер“.

умро је и Буребиста, но није познато да ли је убијен или је умро природном смрћу.

Приче о златоносним рекама и о обиљу злата на истоку Европе покренуле су војску цара Трајана (Marcus Ulpius Nerva Traianus, 53-117) на Дакију. Током првог рата, 101-102. година, Римљани су заузели тек мали део Дакије. Међутим, након подизања понтонског моста преко Дунава Други дачко-римски рат (105-106. г) означио је краткотрајну победу римске власти. Краљ Дакебал (или Дацебал, лат. Dacebalus, владао 87-106) признао је пораз и био је принуђен да склопи мир са царем Трајаном чије су одредбе укључивале предају већег дела дачке територије Римљанима на управу, рушење одбрамбених зидова око Дакије и ограничавање политичке моћи Дакебала. Заправо, Дакебал је био и формално и физички онемогућен да склапа ратне савезе са другим племенима. За обојицу је овај договор био тек привремено решење у виду мировног споразума. Да би обезбедио што бољу контролу новоосвојене територије, цар Трајан је наложио чувеном инжењеру Аполодору из Дамаска<sup>16</sup> да подигне камени мост преко Дунава који је, по изградњи, у целом Римском царству био највећи и најшири.

За то време, Дакебал је у великој тајности склапао савезе са свим суседним племенима. Цар Трајан, дознавши за њих, 105. године освојио је великом муком дачку престоницу, Сармисегетузо. Дакебал се због тога повукао дубоко у Карпате са намером да скупи нову и јачу војску. Међутим, како су му римски легионари били стално за петама, да би избегао одвођење у робље и понижење, извршио је самоубиство<sup>17</sup>. Римљани су му одсекли главу и десну руку и изложили их потом на Форуму. Тако је Рим избио на Црно море, а само мали део некадашње Дакије, у областима где су живели Велики Дачани, Карпати и Костобоци (ово је подручје данашње Трансилваније и Карпата), остао

---

<sup>16</sup> Овај грчки архитекта дао је идејни пројект за изградњу римског Форума у чијем је самом центру подигнут Трајанов стуб. Нажалост, доласком цара Хадријана на власт, погубљен је, с обзиром да се претходно дрзнуо да извргава руглу Хадријана као глумца и архитекту.

<sup>17</sup> Чини се да је умирућег Дакебала пронашао извидник римске коњанице Тиберије Клаудије Максима (Tiberius Claudius Maximus) из VII легије Claudia како се може прочитати са надгробне стеле откривене у Грчкој у месту Грамини (Клаудије је иначе био рођен у Грчкој). Клаудије је однео цару Трајану Дакебалу главу и десну руку (Connolly, 1998a: 154). На надгробној стели Клаудија Максима (чува се у музеју у Кавали) стоји да је два пута био одликован, први пут због учествовања у ратовима против Дачана, други пут што је донео Дакебалу главу (Connolly, 1998b: 68).

је сасвим слободан. Главни град нове римске провинције постао је Улпијана Трајана Сармисегетуза (Ulpiā Traiana Sarmisegetuza).



Дакебал, приказ са Трајановог стуба, Квиринал, Рим.



Дачки војници нападају римске легије, детаљ са Трајановог стуба, Квиринал, Рим.

У односу на остале крајеве Римскога царства, романизација у Дакији није била дугог века: већ за време цара Аурелијана<sup>18</sup> (Lucius Domitius Aurelianus, владао 270–275. године) Римљани су били принуђени да се у потпуности повуку из ових предала због снажних и учесталих напада бројних варварских племена, пре свега Германа и Гота, на њихове западне и северне границе. А засигурно је тачно и то да су напади Дачана на римске војнике и на грађане бивали све чешћи и драстичнији. Историчари се данас углавном слажу да је живот у римској Дакији постао у једном тренутку прилично несигуран и много тежи у односу на остале крајеве Царства, будући да је то била и једна од најнеразвијенијих и најсиромашнијих области,

Имајући у виду да више није могао успешно да одбрани североисточне крајеве Римског царства, цар Аурелијан био је принуђен да донесе судбоносну одлуку о хитном повлачењу свих трупа из Дакије. Да би спречио улазак непожељних варвара на територију Царства, издао је наредбу да се у потпуности уништи Трајанов мост. Његови камени остаци, заједно са темељима двају великих заштитних утврђења на обема обалама Дунава, данас се могу

---

<sup>18</sup> Рођен је у Сремској Митровици, у провинцији која се тада називала Dacia Ripensis (Δακία Ρεπιήσιος).

видети на српској страни код Кладова, а на румунској код места Дробета-Турну Северин.



Приказ моста на Дунаву, детаљ са плоче LXXII, сцена XCIX: цар Трајан приноси жртву (извор: Conrad Cichorius: "Die Reliefs der Traianssäule", Zweiter Tafelband: "Die Reliefs des Zweiten Dakischen Krieges", Tafeln 58-113, Verlag von Georg Reimer, Berlin 1900)

### 13. Фригијци

Старим Грцима било је познато да су Фригијци живели на Балканском полуострву у непосредном суседству Трачана и старих Македона, а да су са Трачанима били и у рођачким везама. О овоме нас извештавају и Херодот и Страбон. Према сачуваним подацима, живели су у централном делу Балкана, између Грка на југу, Пеласта, Македона, Трачана и Мизијаца. Њихова територија захватала је области централне Македоније и југоисточни део Илирије. Под снажним налетом ширења Старомакедона, фригијска племена су се померила према Истоку, а што и *Илијада* потврђује – Фригијци су били западни суседи Тројанцима и са њима су имали блиске племенске везе. Хомер их је навео у другој књизи *Илијаде* као учеснике Тројанског рата на страни Тројанца (ред 862). Херодот у *Историји* приповеда пре него што су Фригијци прешли Хелеспонт и стигли на Балкан себе звали Бригијци (Βρύγοι или Βρίγες). За Бригијце се зна да су насељавали централну Албанију, северни део Епира и западну Македонију. Сходно предању, најраније облике музичког стварања стари Грци из Јоније преузели су од Фригијаца – код Грка је постојала такозвана фригијска (дијатонска) скала<sup>19</sup> која се користила углавном при извођењу ратничких песама.

До данас није поуздано утврђено ко су били Фригијци и одакле су тачно потекли. Познато нам је само да је то био народ који се у бронзаном добу развио, да је био индоевропског порекла те да су се, заједно са Пеоњанима, чије је главно место било данашњи Охрид, преселили у Малу Азију где су у централној Анадолији основали Великофригијско царство у VIII столећу пре Христа. Престоница Гордион им се налазила на реци Сангариону. У *Илијади* се домовина Фригијаца везује за две области:

- за Битинију (у античким изворима познату и као Никеју) која је излазила на Црно море (већа античка места у њој су Халкедон и Никомедија); (Smith, 1878: 230),

---

<sup>19</sup> Ова молска скала састоји се од пет целих степена и два полустепена. Сваки пун тон прати по један полутон, што укупно даје два тетраорда (D-E-F-G / A-B-C-D). Фригијска скала карактеристична је, на пример, за музику фламенка из Шпаније.

- за „земљу брзих коња и утврђења“, Фригију, на обалама реке Сангарион, где је Отреј краљевао. Ту се једном затекао и Пријам у заједничком рату са Фригијцима против Амазонки. Његова жена, Хекаба, била је Фригијка.

Старофригијски споменици видљиви су данас на стенама и курганима<sup>20</sup> у западном делу Анатолије (попут акропоља код места Ексихешир), а исклесани су оригиналним фригијским алфабетом који умногоме подсећа на старогрчки тип. Но, без обзира на ову чињеницу, и данас још није дешифровано њихово писмо, па су нам главни извор информација о њима искључиво старогрчки извори. Најранији помен фригијског језика код Грка сачуван је у Хомеровој *Аполоновој химни* у којој Афродита, заводећи тројанског јунака Анхиса, каже како ју је одгојила тројанска слушкиња, па зато она зна (тј. разуме) његов језик. Другим речима, био је близак тројанском. Са друге стране, већина лингвиста и индоевропеиста верује да је фригијски био близак древном лидијском језику (који се говорио у краљевини Лидији на југу Мале Азије) и језику Етрураца. Исто тако, лингвисти верују, на основу проучавања језичких особина, да су фригијски и лидијски били или дијалекти или су се налазили у удаљеном сродству са хетитским.

Међутим, сви познати хетитски извори не дају никакве податке о блискости између Тројанаца и Фригијаца, а ни археолошка открића не нуде доказе о везама између старије, хетитске, и млађе, фригијске, цивилизације. Асирски извори из другог миленијума пре Христа, управо из доба када моћно царство Хетита нестаје, као и старозаветне књиге говоре о народу по имену Мус/ш/ки/Муску који је у различито време живео у неким деловима Мале Азије и био у вези са Фригијцима. Један хетитски запис из око IX столећа пре Христа спомиње да се власт цара Аараса проширила све до народа Му(с/ш)ка и Сура. Компаративном анализом утврђено је да је реч о Мизијцима чији је језик био веома сличан фригијском. Археолошка истраживања су показала да се иза овог имена крије се краљевина Велика Фригија коју је основао легендарни краљ Мида. Мида је дошао у Малу Азију са групом одабраних људи да би се ослободио моћи коју је добио од Диониса да све што додирне претвори у злато. Оставивши тако злато у реци Пактолу, Мида се затекао у Фригији где га је усвојио Гордија, краљ без потомства. За Миду везују се многобројне грчке

---

<sup>20</sup> Реч је о антропоморфним каменим стелама постављаним изнад гробних хумки које су евоцирале успомену на умрле.

митске приче у којима се приказује као непромишљен владар. Тако се у једној приповеда да је на музичком надметању између Аполона и Пана једини пресудио у корист Пана те да га је зато стигла Аполонова казна: учинио је да му израсту козје<sup>21</sup> уши. Мида је покушао да их сакрије испод широке фригијске капе, али његов слуга, берберин, опазио их је. Како није смео никоме рећи шта је видео, ископао је рупу и шапнуо своју тајну: да краљ има магареће уши. Трска је на том месту после порасла и на ветру је увек шапутала пролазницима ову тајну. Према легендарном казивању, Орфеј је лично подучавао Миду музиком. Из Фригије потиче аулос, врста свирале од трске налик на фрулу<sup>22</sup>.

Осим краља Миде, чувен је био и Гордија који се на друштвеној лествици уздигао од обичног ратара до краља. У митско доба, још пре Тројанског рата, вели сачувана легенда, за време интеррегнума<sup>23</sup> Гордија је испунио пророчанство: тадашњи фригијски краљ без деце обратио се Сабазиевом пророчиштву у месту Телмису да му каже ко ће постати његовим наследником. Из пророчишта је стигао одговор – то је бити онај који ће ујახати у божји храм на запрежним колима. Извесни истраживачи склони су да верују како је и Тантал био краљ Фригијаца. Научници се слажу да је након пропасти Хетитског царства у Малој Азији наступио један дужи историјски вакуум те да су у том тренутку Фригијци дошли са Балкана и почели са постепеним формирањем своје државе. За време краљева Гордије и Миде (IX-VIII столеће пре Христа) она је достигла свој зенит и била је просперитетна о чему сведоче и обимна археолошка ископавања у западној Анатолији на локалитету Гордиона. По свему судећи, изненадни долазак индоиранског номадског племена Кимера (Κιμῆριοι) у VII столећу пре Христа уништио је Фригију. Према легенди, последњи фригијски краљ, Мида, убио се, јер није више могао да се одупре овим нападачима. Век касније безмало цела Фригија ушла је у састав Лидијског краљевства чији су владари настојали да обнове порушени Гордион. Доласком

---

<sup>21</sup> У неким верзијама се наводе и магареће.

<sup>22</sup> Сатир Марсија нашао је на путу аулос ког је Атина изумила и бацила. Разлог зашто се свирале одрекла лежи у Атинином сазнању да је у огледалу воде видела како свирала ружи лице, па, одбацивши је, проклела је сваког ко је буде подигао. У међувремену је Марсија научио тако добро да свира на аулосу да је изазвао Аполона на двобој на ком је Аполон победио, пошто су Музе пресудиле да је лепше свирао. За казну, Аполон је наредио да се Марсији одере кожа чиме се испунило Атино проклетство. Ова митска прича симболизује заправо борбу грчке музике са малоазијском и осликава незадовољство Грка што они нису изумели аулос. Из тог разлога је победио Аполон (односно грчка китара) над Марсијом (фригијском свиралом).

<sup>23</sup> Интеррегнум (лат. *interregnum*) - политички термин који означава период међувлашћа, односно краткотрајан период између две државноправне владавине.

Дарија на персијски престо 521. пре Христа Фригијци су постали у потпуности подређени новим владарима. Долазак Александра Великог није битније променио стање ствари, са једином кључном разликом: Фригијци све више постају хеленизовани. Овај процес наставио се и за време Римљана.



Кибела са њеним атрибутима

Главно мушко врховно божанство Фригијаца звао се Сабазиоз, а имао је функцију бога неба који је био уједно и прародитељ свих богова, док је врховна богиња била Кибела (или Цибела), позната и под називом „Мајка планине“. За разлику од осталих медитеранских народа, код Фригијаца је Сабазиос увек приказиван као бог-коњаник, што је подударно са трачким приказима свога коњаника. Захваљујући скулптору Агоракриту, ученику чувеног Фидије, уобличен је Кибелин препознатљив лик који је потом раширен по целом Медитерану. Херодот, Паузанија и Плиније Млађи сматрали су да су имали најстарију писану књижевну традицију и да су Грцима открили низ тајни из архитектуре, разних заната и вештина, како смо то већ навели. У Гордиону су прерађивали метал и ковали свој новац, а стари Хелени веровали су да су они дали свету сва ондашња цивилизацијска достигнућа.



## 14. Келти

Европска постојбина Келта највероватније се налазила северно и североисточно до Алпа. Сматра се, међутим, да су Келти приспели у Европу највероватније на самом почетку другог миленијума пре Христа са широког подручја средишње Азије, из низина и равница данашњег Ирана (Powell, 1997: 25-26). Научници сматрају да их је тадашња дуга и свеопшта сеоба становништва<sup>24</sup>, коју су покренули на Далеком Истоку по свој прилици монголско-татарска племена, довела на европско тле на коме живе од друге половине II миленијума пре Христа до данас. Најранија историјски и археолошки документована фаза келтског обитавања у Европи оличена је у такозваној халштатској култури<sup>25</sup>. Келтско насељавање Европе се по свој прилици вршило у три велика и опсежна таласа:

1. први одиграо се током IX столећа пре Христа, када су насељене данашња Ирска, Енглеска и Галија;
2. други се збио током V столећа пре Христа, када је насељен север Италије и када Брити запоседају Енглеску, док се Бретонци шире по надахњој Бретањи. Поступно су се Келти кретали и према западу (ка Шпанији) и ка истоку (Мађарска и Србија) где су дошли око 270. године пре Христа;
3. трећи талас представљала је сеоба Белга, најјачег келтског племена, у правцу Галије (данашња област Француске и Белгије) у III столећу пре Христа. Белги су, иначе, били последње келтско племе које је романизовано (почевши од 58. године па надаље).

Научници су мишљења да су Келти првобитно насељавали Доњу Аустрију, Алпе и Корунску и да су били носиоци такозване латенске културе и

---

<sup>24</sup> У научним круговима данас постоји низ теорија и разматрања о томе како је дошло до постепеног ширења народа из Азије према Европи. Међутим, њене последице су и даље веома евидентне и још се осећају.

<sup>25</sup> Назив ове ране европске гвоздене културе (трајала је VIII-VI столеће пре Христа) потиче од имена сеоцета Халштата (Hallstatt) из Горње Аустрије. У самој близини центра сеоцета налази се први познати рудник камене соли у Европи. Утврђено је да су га Келти открили и експлоатисали.

цивилизације (трајала од 450. пре Христа па до римских освајања)<sup>26</sup>. Извесни антички писци говоре о Келтима као о изузетно високим људима који „много једу, пију“ и „бесно се боре“. По Херодоту, обитавали су подаље од Хераклових стубова (данашњи Ђердап), велећи да „Дунав (тј. Хистар) извире у земљи Келта који са Кинетима<sup>27</sup> чине најзападнија насеља у Европи.“ Историчар Хекатеј из Милета у VI столећу пре Христа, следећи чувене Хермолајеве фрагменте из претходног века, казује како се у близини грчке колоније Масалије (данашњег Марсеја) у Лигурији налази келтски град Нуракс/Норакс. Други историјски извори нуде различите податке о њима – такозвани Скилаков (Σκύλαξ ο Καρυανδεύς) *Опис пловидбе по Средоземљу* говори да су Келти у IV столећу пре Христа преплавили Јадран, док их Аристотел и Платон приказују само као ратнике склоне пићу и дају неке њихове обичаје. Римски историчар Полибије из II века пре Христа описује Италију и алпску Галију са прегледом келтских најезди до приближно 221. године пре Христа и користи данас потпуно непознате изворе о њима. Учени историчар Посејдоније Рођанин (Ποσειδώνιος ο Ρόδιος, 135-151) описао је Келте у свом спису *Historiae* као „измешане“ са разним медитеранским народима и са многим утицајима из тог поднебља. На ово дело ће се потом позивати и сâм Јулије Цезар у свом *Галском рату*, делу које је остало до данас као најбољи и најнепосреднији извор података о Келтима и о њиховом свакодневном животу.

Келтско ратничко друштво сачињавали су сељаци и ратари (са којима је поступано безмало као са робовима<sup>28</sup>), потом велепоседници и ратници који су чинили аристократију (Barry, 1997: 196; James, 1997: 92). Једино су они имали искључиво право бављења металургијом и трговином<sup>29</sup>. До 400. године пре Христа дошли су до обала Саве, Дунава и до Подунавља, што је изазвало померање великог илирског племена Неура<sup>30</sup> ка југу Балканског полуострва. Између 380. и 360. године Келти су се измешали са Дако-Мизијцима чиме су дефинитивно раздвојили Илире од Трачана. Илири су се зато повукли ка Неретви и Приморју, док су Келти кренули у правцу Македоније и Тракије. Из

<sup>26</sup> Први који је увео овај термин у науку био је шведски научник Хилдебранд 1872. године да би означио млађе гвоздено доба у коме Келти достижу максимум у своме развоју. Иначе, име потиче од назива малог места Ла Тен у Швајцарској, где је откривен велики келтски локалитет.

<sup>27</sup> Кинети (Κύνητες) били су иберијски народ.

<sup>28</sup> Највероватније је да су потицали од покорених староседелаца.

<sup>29</sup> Ово по Цезаровом виђењу.

<sup>30</sup> Руски научници виде у њима словенско порекло.

тог разлога је Александар Велики 335. године пре Христа био приморан да ступи у преговоре са њима на Јужној Морави и да потом склопи неку врсту пакта са њима. Будући врсни ратници, Александар их је ангажовао у своју војску па су тако 324. пре Христа учествовали у његовом тријумфалном уласку у Вавилон. Међутим, Келти су у рушилачком наступу 390. пре Христа опљачкали Рим, а 279. уништили и опљачкали Делфе. Тек 220. пре Христа Римљанима је пошло за руком да их поразе код места Теламона чиме је спречено њихово даље ширење и започето њихово коначно покорвање.

За разлику од многих ондашњих народа Европе, Келти су знали за писмо и оставили су безброј епиграфских докумената. Користили су четири типа слова: *грчка* (посебно на југу Француске), *иберијска*, *етрурска* и *латинична*. Најдужи познати натпис јесте *Галски календар* пронађен 1897. године у француском месту Колињи. Реч је о угравираном запису великим латинским словима на бронзаној таблици са краја II столећа (Duvall-Pinaul, 1986: 35-37) од кога је остало сачувано свега 73 фрагмента<sup>31</sup>. Крајем IV столећа пре Христа ковали су свој новац, имали развијено занатство, рударство, грнчарство као и уметничку обраду накита и посуда. Сматрали су да су њихови богови имали сваку премоћ и надмоћ у односу на богове других народа. О њиховој религији се данас не зна много. Најзаступљенија божанства била су: *Кернуос*, бог дивљих животиња, *Лугус*, бог трговаца и ретора, *Огмиос*, бог рата, а постојао је и читав низ богова производње. Келти су поседовали најстарији и најсложенији до данас познати правни систем у Европи и имали су систем правне заштите како жена тако и деце до њиховог потпуног осамостаљења (Collis, 2003: 197-202). Веровали су у зле и урокљиве очи, у магијску моћ броја три<sup>32</sup>, у злослутност петловог кукурикања<sup>33</sup>, а неговали су и посебан култ лобање: из Цезарових записа сазнајемо о веровању у посебну моћ одсечене главе с одважног непријатеља – по одсецању се глава посебном методом сушила и, потом, покопавала. Такође, пошто су сматрали да постоје такозване „немирне душе“ умрлих, ахрањивали су мртве искључиво лицем надоле, сматрајући да је тиме улазак преминулог у „други свет“ директно обезбеђен те да његова душа неће

<sup>31</sup> Чува се у Галско-римском музеју у Лиону.

<sup>32</sup> Отуда су врло често археолози на локалитетима проналазили фигуре и фигурине бика са три рога (који је представљао једну од тотем-животиња) што је симболизовало натприродну моћ.

<sup>33</sup> Зато Брити никада нису ни клали нити јели петла, верујући да ће се на све који једу његово месо пренети несрећа и зла судбина.

лутати овоземаљским светом. Постоји и једна још непотврђена теза о томе да су Келти, заправо, донели вампирizam у Европу<sup>34</sup>, будући да су пили крв својих покојника како би наследили све позитивне квалитете које су их за живота красили (Ellis, 1998: 87). Свештеници, звани друиди, поседовали су веома јак утицај на политички, културни и верски живот сваке келтске заједнице. Веровано је да постоји загробни живот који покојник наставља да води као овоземаљски. Зато је покојник сахрањиван са свим употребним предметима, оружјем, храном, прибором за гозбу у царству мртвих, борним колима и великим комадом печене свињетине. Церемонија сахране била је безмало иста као и у Грка или Скита – тело се носило на колима са четири точка, а потом је заједно са њима сахрањивано (Raftery, 1994: 115-116).

Краљ се налазио на челу племенског савеза са потчињеним војницима и сељаштвом. Он је представљао и духовну и световну власт као симбол целокупне заједнице. Међутим, никада није био слободан да ради шта хоће, јер му је улога била више магијско-религијска (тј. церемонијална). Шкрти краљ сматран је недостојним владарске титуле и положаја. О томе сведочи и древни староенглески спев о *Беовулфу* - Беовулф назива добрим краљем само оног који великодушно дели прстење, а први стихови спева директно опомињу краља да мора бити веома широкогруд ради обезбеђења захвалности својих другова и њихове оданости у рату. Друиди су били други званични представници власти и моћи. На трећем месту су се налазили великаши. Сваки великаш на гозби после боја приповедао је своје последње подвиге како би добио, као награду, део од најбољег парчета прасећег печења. Бард, као епски певач, имао је задатак да на харфи слави јунаке и богове. Неговао је усмену традицију, посебно љубав према речима – у њиховим песмама, познатим данас на основу сачуваних записа, опевана је лепота природе, а у оквирима књижевности сматрају се првим таквим описима уопште.

Све до 1745. године у Шкотској се званично одржала институција клана (*clann*, у преводу „братство“) чији су сви чланови веровали да потичу од једног заједничког претка. Припадност клану исказивала се одећом на основу посебног

---

<sup>34</sup> Ово виђење се поклапа са већ наведеном тезом да су Келти, пре него што су се настанили у Европи, дошли највероватније из источних европских крајева или, можда, са широких индо-иранских подручја, што није у потпуности искључено (келтски језици припадају индоевропској језичкој породици), али време њихове сеобе још није ни приближно одређено.

распоредом боја и шара на шаловима, капама са кићанком и килтовима<sup>35</sup>. Етимолошки смисао огледа(о) се у повезивању свих припадника преко замишљених „крвних веза“, са једне стране, односно у јачању заједничке освете непријатељима, са друге. Фигуративни смисао кланског повезивања био је у јачању постојећих интереса једне заједнице (племена) као и у пружању међусобне подршке.

Занимљив је и следећи историјски податак – да су већ 600. године пре Христа Келти носили кратке панталоне<sup>36</sup> те да су их Германи, њихови суседи, преузели чиме су постале делом германске народне ношње. За разлику од њих, Римљани су кратке панталоне презирали, сматрајући их неприкладним обликом мушког одевања, па су се зато јавно подсмевали заробљеним Келтима и Германима у њима<sup>37</sup>. Међутим, њих су врло брзо прихватили гладијатори као практичан део одеће који им је омогућавао лакше кретање по арени и вежбање.

Да су Келти заиста били насељени по целој Европи сведочи велики број данашњих топонима, попут:

Ariminum – Rimini	Mediolanum - Milano	Mantua – Мантова
Londonium – London	Emona – Љубљана	Boononia – Болоња
Genave – Женева	Lugdunum – Лион	
	Boiohaemum – Бохемија (данашња Чешка)	
Celea – Цеље	Naissus – Ниш	Singidunum – Сингидунум
	Sirmium – Сремска Митровица	

као и хидронима:

Marga – Морава	Dravus – Драва	Cupa – Купа	Danuvia – Дунав
Druna – Дрина	Danus – Дон	Savara – Сава	Unna - Уна <sup>38</sup>

<sup>35</sup> Реч килт, према *Oxford English Dictionary*, није келтска, већ скандинавска (викиншка), а значи „појас“, „опасач“.

<sup>36</sup> Међутим, да кратке панталоне нису биле непознате другим европским народима сведочи и један пећински цртез из места Ел Секан из Шпаније (старости око 11.000 година) на коме је приказан мушкарац (ловац) у кратким панталонама.

<sup>37</sup> Галију су Римљани подругљиво називали Gallia braccata или „гаћаста Галија“.

<sup>38</sup> У скорашње време су поједина етимолошка истраживања (Кујић, 1995: 134-187; Кујић, 1996: 256-279; Barrister, 1996: 24-25) показала да велики број српских (и, уосталом, јужнословенских) речи, а којима се никако не може поудано утврдити изворно словенско порекло, највероватније има своје корене у варијанти келтског језика која се својевремено говорила на Балканском полуострву те да се безмало до дана данашњег није много променило њихово основно значење. Такве су, на пример, речи:

келтски:	значење у келтском:	српска реч:
----------	---------------------	-------------

## 15. Илири

Да ли су Илири (Шугиі, Илљриі) били древно аутохтоно балканско становништво или су на Балкан дошли, савремена историјска наука још није дала задовољавајући одговор, мада се прихвата становиште да су Илири палеобалканско становништво. О њиховом пореклу говори и једна старогрчка легенда коју је својевремено забележио Аполодар. Краљ Феничана, Агенор, син Посејдона и Либије, оженио се Телефасом која му је изродила петорицу синова и кћер, по имену Европа. У ту заносну лепотицу се страшно заљубио Зевс и, хотећи да је освоји, претворио се у белог бика (по некима и коња) ког је Европа узјахала. Зевс се сместа запутио ка мору и пливајући кренуо према Криту. Тамо ју је обљубио у облику орла, а она му је нешто доцније изродила тројицу синова. У међувремену је Агенор наредио синовима да крену у потрагу за сестром и да се не врате без ње кући. Најстарији син, Кадмо, пошао је према Родосу и Делфима, где га је Питија саветовала да са једном кравом пође на пут и да на месту где буде пала од умора сагради град. Тако је настала Теба (Θήβα) у Беотији у којој се оженио Хармонијом, кћерком Афродите и Ареја. На њиховој свадби је по први пут присуствовало свих дванаест олимпијских богова. Када је њихова кћер, Агава, убила рођеног сина ком је Кадмо уступио престо, Дионис је прорекао да ће Кадмо завладати варварима Енхелејцима који ће опустошити грчке градове и Аполонове храмове. Са женом је пошао у Илирију, а на Дионисов предлог су их Илири прихватили за краља и краљицу. Кадмо је основао град Бутоу (данашњу Будву) на њихов захтев, јер су хтели по сваку цену да постану Грци и да се надмећу на Олимпијским играма. Кадма је на илирском трону наследио син Илирије ког је добио у позним годинама.

trag	стопа	траг
saitu (чит. <i>сету</i> )	туга	сета
oma	рупа	јама
pellan	крупко, бала	пелене
sadell	седло	седло
rhudd (чит. <i>руд</i> )	румен, црвен	руда, (за)рудети
trwm (чит. <i>трум</i> )	тежак	тром
truthiwr (чит. <i>трутиур</i> )	безвредан мангуп	трут

Иако је ова легенда прилично компликована, она је грчки покушај објашњења одређених историјских дођагаја који су се догодили у древна времена. Она јасно показује да Грцима нису били непознати Илири и да су постојали одређени контакти између ова два народа. Но, за разлику од предања, постоји неколико научних теорија о етногенези Илира. Највише је заступљена она која говори о њима као о носиоцима такозване културе пољских урни. Према њој, у бронзаном добу на подручју Немачке, око 1200. године пре Христа, живели су Протоилири који су се раширили све до Галије, Шпаније и Балкана. Свуда где су се настанили, судећи по археолошким налазима, своје мртве су кремирали и сахрањивали у урне мање-више уједначеног облика. Њихово спуштање на Балкан проузроковало је сеобу Дораца према југу полуострва.

Археолошка истраживања на Западном Балкану изнедрила су нову теорију. Њени заступници сматрају да је реч о аутохтоном балканском народу чија је култура настала у бронзаном добу. Археолози Јосип Корошец (1909-1966) и Алојз Бенац (1914-1992) изашли су са хипотезом да постоји очигледан континуум у трајању једне културе од Хвара до Крфа између бронзаног и гвозденог доба. Слично мишљење имају и албански истраживачи – по њима, Илири су населили Европу још у неолиту (Shako, 1974: 36; Floqi, 1986: 67). Бенац је сматрао да се у свим фазама бронзаног доба постепено образовао протоилирски елемент (Benac, 1961: 42). Њега је у приближно XII столећу пре Христа долазак или Дораца, или егејских племена, или непознатих носилаца културе урни са севера, знатно пореметио, при чему није променио протоилирску суштину. Ово је имало за последицу развој мешавине култура, обичаја и народа што је водило ка коначном формирању Илира као палеобалканског народа. Бенчев став, иако прилично уопштен, није археолошки свуда потврђен, пошто су илирска племена била прилично неуједначено развијена. Углавном су живела подаље од ондашњих цивилизација, тако да су поједини Илири, попут Либуерна, пружали тек индиректне податке античким писцима о њиховој култури и о друштвеној организацији.

Посматрано историјски, иако први навод о Илирима сусрећемо код старогрчког песника Алкмана, прве релативно добре податке о илирским племенима (Либурнима, Хистрима, Аутаријатима и другим) начинио је у V столећу пре Христа логограф Хекатеј из Милета после путовања по јонском

делу Јадрана. Један век касније Псеудо-Скилак саставио је свој *Опис путовања* у коме стоји да се Дунав рачва у две реке – једна тече према Црном мору, друга према Јадрану где живе племена која себе називају Илирима. Пред крај II столећа пре Христа анонимни аутор саставља *Orbis descriptio* и вели како Илири заузимају само мали део оног простора ког је навео Скилак. Плиније Млађи (Gaius Plinius Caecilius Secundus, око 63-113) и географ Помпоније Мела (Pomponius Mela) сматрали су да се под Илирима у правом смислу (Шуги proprie dicti) подразумева једно племе које је заузимало малу приобалну територију на ушћу Неретве, а да су се њиховим именом доцније прозвала сва остала племена унутар Балкана и на јадранском Приморју. Апијан из Александрије (Ἀππιανός Ἀλεξανδρεῦς, 95-165) био је први историчар који је у свом делу *Римска историја* (Ῥωμαϊκά) прецизирао илирску територију – била је широка пет, а дугачка тридесет дана хода, захватајући област од Дунава до Тракије и Јадрана. Највероватније је да се ослањао при давању ове процене на грчке изворе и неке друге доказе.

Хомер у *Илијади* наводи извесне Пеоњане, илирско племе из долине реке Вардара, који су се храбро борили са Грцима под зидинама Троје<sup>39</sup>. Ова Хомерова напомена је изазвала читав низ спорења и различитих тумачења код многих научника, од којих су два прихватљива – једно говори о такозваном протоилирском елементу у Малој Азији који је ту дошао приликом велике сеобе народа, односно друго истиче да је то племе, заједно са Дарданцима, дошло на Балканско полуострво.

Поуздано се зна да су Илири населили средином првог миленијума пре Христа југ Италије (покрајину Пуљу). Илирску таласократију оличавали су Либурни од Хвара до Крфа. Страбон је забележио да је 734. године пре Христа Херсикроес, владар Коринта, отерао Либурне са Крфа. Ово указује на први грчко-илирски сукоб као и на раширеност Илира ван Јадрана. Грчка колонизација Јадрана отпочела је 627. године пре Христа оформљењем Епидамноса (данашњег Драча) и Аполоније 588. на југу Албаније. За време тираније Диониса Плака из Сиракузе на Јадрану је почео снажан грчки утицај – између 397-390. пре Христа оснивају се колоније на Фаросу (Хвару) и на Иси (Вису), одакле су се Грци раширили према Керкири (Корчула), Трагуриону

---

<sup>39</sup> Пеоњане је навео и Херодот у својој *Историји*.



(Трогир), Салони (Солин), Епидаурumu (Цавтат), Теби (Тиват), Будви и Улцињу, где су већ Илири били настањени.

Историчар Фанула Папазоглу сматрала је да између IV-II столећа пре Христа постојала у континуитету илирска држава са два династијама – прва започиње Сирхасом, друга се окончава Гентисом (Генцијем) 168. пре Христа (Папазоглу, 2007: 68). За време прве династије било је честих сукоба са Старомакедонима. Тако је око 360. пре Христа близу 4000 Илира напало македонску војску под Пердиком I, а његов син, Филип II, успео је да илирског краља Бардулија потуче код Охрида. Оснажена македонска држава била је озбиљна претња по Атину која је 356. склопила савез с Илирима, Трачанима и Пеоњанима. Но, Филипов војсковођа Пармениос поразио је у међувремену Илире који се више нису супротстављали Старомакедонима, и поред Демостенових личних настојања 342. пре Христа да их поново приволи грчкој (тј. атинској) страни.

Око 260. пре Христа Плеурат, први владар из племена Ардијејаца, основао је другу династију и са сином Агроном ратовао против Рима. Склопили су примирје и савез са свим околним племенима ради заједничке одбране. Агронова жена, Теута (владала 231-228), наследила је мужа на престолу и, под притиском племенских главешина, дозволила је пиратство, раније забрањивано. Око 230. покренула је рат против Грка – 1000 бродова кренуло је у пљачку Елидије и Месине, а убрзо су Илири заратили с Епиротима и без велике муке освојили важан град, Финикију, кога је бранило, између осталог, и 800 Келта. Навала Дарданаца спречила је ширење Илира по Епиру. Теута је зато позвала у помоћ војсковођу Скердилаидоса (Scerdilaidas) који је успео да обавезе Епироте на вазални однос. Тако је њена држава захватала подручје од Неретве до Епира. Средивши односе и са Дарданцима, Теута се окренула ка слабо брањеним грчким колонијама на Јадрану. Грци су се обратили за помоћ Риму. Међутим, никакви преговори Теуте и римских посланика нису уродили плодом. Теута, сасвим необавештена о војној моћи Рима, одбила је да забрани пиратство, правдајући га личним правом Илира, али обећавши да Илири неће ни у ком погледу бити сметња Римљанима. Један од римских делегата наговестио је да ће се Рим сâм постарати за своје грађане и њихову заштиту. Тако је отпочео први илирско-римски рат.



Илирско-грчка територија до V столећа пре Христа  
(извор: Bratislav Tabaš /2009/ - *Maps of the history of Montenegro*, Podgorica-London)

Да би га некако зауставила, Теута је послала одабрану емисаре које је римски Сенат погубио. Одлучна да не преда Вис, послала је флоту која је до ногу поразила Грке код Крфа. У Бриндизију се 229. године окупила највећа римска флота која је за кратко време и без великих потешкоћа ослободила Вис, Хвар и Драч. Тражећи спаса и уточишта, Теута се склонила у Боку Которску, у Ризон (данашњи Рисан) и абдицирала у корист сина како би сачувала царство које се већ налазило добрим делом под римском влашћу. А све грчке колоније на Јадрану биле су политички неутралне, мада под римским протекторатом.

Други илирско-римски рат изазвао је римски вазал, Грк, по имену Димитрије Хварасиос. Римски Сенат га је, због успостављања тајних војних веза са Македонијом и Илирима, све у циљу да би подрио римску власт и утицај на острву, 219. године пре Христа позвао да разјасни свој положај. Али, он се оглушио о позив и наредио запоседање тврђаве Дималум. Како је одговор Рима био брз, морао је да потражи уточиште у Македонији. Војсковођа Скердилаидос обавезао се да ће бити веран римски савезник и тако је сачувао део илирске државе као независан. Македонски краљ, Филип V (Φίλιππος Ε΄, 238-179), склопио је у међувремену савез са Сиракузом и Картагином. Рим је прво покушао преговорима и дипломатијом да постигне договор са представницима тог савеза, али како није било резултата 197. пре Христа је коначно поразио удружене снаге. Краљ Генци дошао је на престо око 180. и одмах се обратио

Македонима за помоћ. Дознавши ово, Рим је послао 30.000 војника на илирску спрестоницу Скадар, чиме је избио трећи илирско-римски рат. Окончан је неких месец дана потом, а Генци се предао и био одведен као роб у Рим. Римски војсковођа Луције Галије (Lucius Anicius Gallus) сазвао је све племенске старешине и објавио тада да ће сва племена која нису учествовала у рату бити поштеђена и слободна. Преостала илирска територија је подељена на три дела.

Нови рат с Илирима започео је 35. године пре Христа цар Октавијан Август (Gaius Octavius Thurinus Julius Caesar Augustus, 63. пре Христа – 14. после Христа) – од напљачканог блага подигао је јавну библиотечу Октавијану у Риму. Међутим, Илири се нису мирили са судбином те између 6. и 9. године после Христа избија такозвани Батов устанак (Bellum Batonianum). Римски историчар Светоније (Gaius Suetonius Tranquillus, између 69/75–после 130) у делу *Дванаест римских царева* (De Vita Caesarum) каже да је било близу 800.000 побуњеника, од чега 200.000 бораца и 9.000 коњаника. Зато је цар Октавијан послао искусне трупе под командом Тиберија (Tiberius Claudius Nero, 42. пре Христа – 37. после Христа) и Германика (Nero Claudius Drusus Germanicus, 38. пре Христа – 9. после Христа). Тиберије је поразио велики део илирске војске код реке Босне, а Германик Илире у Далмацији. Како су успели да освоје све веће градове и насеља у Илирику и да овладају путевима, Бато I (рођен око 35. пре Христа) био је приморан на предају. Тако је Рим напokon сломио и Илире и њихову државу и од тог тренутка званична историја више ништа не зна о њима.

Занимљиво је тумачење порекла њиховог етнонима. Немачки истраживач и митограф Групе (Otto Gruppe, 1851-1921) у књизи *Грчка митологија и историја религије* (Griechische Mythologie und Religion-Geschichte, 1906) изнео је мишљење да оно потиче од старогрчког глагола *ἰλλω* (чит. *ило*, у значењу „окрећем се“, „вртим се“, „увијам се“), док је слависта Карел Оштир увидео везу између овог етнонима и речи *illyrjanka* којом је означаван појам за змију у хетитском језику – по њему, змија је била и за Илире и за Хетићане заједничка тотем-животиња. Накнадно је утврђено да је био сасвим у праву: змија је имала велику улогу у илирској религији, а неки истраживачи су чак склонили да верују како је чувени Ескулап (*Ασκληπιός*), на чијем штапу је обмотана змија, био или Илир или Грк илирског порекла. Лингвисти Паул Кречмер и Јулијус Покорни сматрали су да овај етноним има везе са реком Илер, притоком Дунава код Улма, док је археолог и илириста Ђиро Трухељка

везивао овај термин за албанску реч *i ligë* (чит. *и љир*, у значењу „слободан“). Иако прилично наивно, ово тумачење је доста навођено. Својевремено је руски научник Трубачев тумачио Илире као „Висљане“, тј. становнике покрај реке Висле (Трубачев, 1983:50; Станишић, 1992:72), пошто је у науци била изнесена претпоставка да је долина реке Висле била прапостојбина Илиро-Венета.

## *16. Пеласги*

На основу савремених археолошких истраживања, грчки лингвиста Георгиос Бабињотис (Г. Μπαμπινιώτης) изашао је 1988. године пред научну јавност тезом да су пре постојања микенско-хеленског слоја кључну улогу на територији данашње Грчке одиграла два далеко старија – најдубљи слој јесте каримски слој, о коме се данас врло мало зна, потом следи лелезијски. За овај други је до сада поуздано утврђено да у себи садржи неке индоевропске компоненте и да су га у Грчку донели народи са Дунава. Бабињотисова теза, иако можда неупућенима изгледа као чиста апстракција, настала је након стогодишњих дијахронијских проучавања хеленске културе и цивилизације. Она се ослања, у том погледу, и на резултате других лингвиста из најразличитих области језичких проучавања. Јер, ма колико да данас мислимо да знамо све о хеленској култури и цивилизацији, о њеним древним коренима и о томе како је дошло до њеног уобличавања не знамо много.

У јеку највећег европског интересовања за историју грчког језика и хеленске културе уопште немачки лингвиста, Паул Кречмер (Paul Kretschmer, 1866-1956), приметио је да се у оквирима старогрчке лексике примећује један велики број речи чије порекло није било грчко. Зато је 1896. своја запажања и тумачења изнео у делу *Увод у историју грчког језика* (Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache), где је претпоставио да је у питању неиндоевропски супстрат. Другим речима, те речи нису потекле ни из једног познатог индоевропског језика. Потоња археолошка, историјска и лингвистичка проучавања на подручју Мале Азије источно од Троје, на просторима древног Хетитског царства, изнела су сасвим друкчија виђења и сазнања. Највећи успех у том погледу било је дешифровање хетитског клинописа 1917. – ово сазнање је изазвало својеврсну револуцију у науци, јер се тако установило да је ондашње уврежено мишљење како је грчки језик био најстарији у области Егеја било сасвим погрешно. Из тог разлога је Кречмер 1925. битно изменио свој раније изнети став, рекавши да је прегрчки елемент био и неиндоевропски и протоиндоевропски. Овај други је назвао „са Дунавског простора“ (Donauländisch).

Савремена наука сматра да је прегрчки период припадао древном народу (племену) Пеластима који је дошао највероватније са севера и настанио Источни Медитеран, а на западу Сицилију и острво Лампедузу. Када су се спустили и зашто, поузданих одговора нема, мада једно од понуђених решења

укључује сеобе северних народа услед климатских промена. На територији Балканског полуострва, осим егејских острва: Крит, Лазбос, Андрос, Имброс, Самотраки, населили су тло Пелазгије, тј. континентални део Грчке – Тракију, Македонију, Атику, Пелопонез. Археологија је показала да су дошли из средњег Подунавља, доневши са собом елементе такозване „тракасте керамике“. У току митског доба у Пелазгији је дошло до образовања већег броја племенских заједница, а кључна, најбројнија општепелашка, постојала је првобитно у Тесалији која је остала забележена у античким изворима као *Пелашко поље* (Πελάσγιον Ἀργος/Πελάσγιον Πέδιον у: Хомер, Илијада II, 681, Strabon, Geogr. VIII, 6.5 и IX, 5.22), односно као *Пелазгија* (Πελασγία, Hecateus, Fragn. 334, у Fragn. Istor. Graec, стр 25), у значењу „земља Пеласта“. Услед потоњих миграција Пеласта дошло је до њеног разбијања и до постепеног ширења Пеласта по Хелад и острвима. Око XVII столећа пре Христа у Атици и у Атини појављује се пелашка династија Ерихтонија која се може пратити све до 1044. године пре Христа. Далеко пре појаве Дораца на Пелопонезу је у XIX веку пре Христа постојало њихово краљевство у оквиру митолошке заједнице у месту Аргос са краљем Инархом. Она се може археолошки пратити све до XIV столећа старе ере. Ово мишљење заснива се на античким (грчким) изворима који бележе да су ту, пре Хелена, живели Пеластаи.

Лингвистички посматрано, велики број до данас сачуваних топонима, хидронима и оронима у Грчкој имају карактеристичан пелашки наставак –**νθος**, –**σός** // –**ττ(ός)** који јасно указује на њихову некадашњу присутност:

Κόρινθος	- Коринт	Υμηττός	- Имитос
Ζάκυνθος	- Закинтос	Αττική	- Атика
Ορύμανθος	- Оримант	Λυκαβηττός	- Ликавитос
Προβάλυνθος	- Провалинтос		
Παρνασσός	- Парнас	Λάρις(σ)α	- Лариса

На овом месту ћемо навести и неколико старогрчких речи о којима је Кречмер указао у своме раду:

σμίνθος /чит. зминтос/	- „миш“
ασάμινθος /асаминтос/	- „купатило“
τέρμινθος /терминтос/	- „терпентин“
λαβύρινθος /лабиринтос/	- „лабиринт“

Антички путописац Паусанија (Παυσανίας, II столеће после Христа) вели у *Опису Хеладе* (Ελλάδος περιήγησις, књ. VIII. 1) да су Аркађани приповедали како је прворођени човек био Пелазг који се истицао својом снагом, лепотом и мудрошћу и који је превазишао све смртнике само добрим особинама своје душе. Он је, по доласку на престо, почео учити људе да подижу куће (колибе) да би се заштитили од кише, ветра, хладноће, да од коже и вуне праве одећу и обућу, забранио им је да једу лишће, корење и семенке, с обзиром да су многе биле отровне, и подучио их како да узгајају оне биљке које су добре. Песник Асије је потом описао тог Пелазга у својој епској песми, рекавши да је рођен „из црне Земље“, на високим падинама планине и да је био зачетником смртног људског рода (књ. VIII, 1. 4). По свему судећи, Прометеј је био пелашки бог, јер његова дела, описана у грчком миту, у потпуности одговарају делима Пелазга – њих двојица су најбољи представници пелашке културе и њеног доприноса даљем цивилизацијском напретку Хелена.

На Криту је дуго постојало предање да су древни Дактили и Корибанти, пелашка племена, научили људе да припитомљавају животиње (овце, свиње, козе, коње), да од њих чине стада и да израђују одећу од вуне. У тој легенди, коју бележи Диодор са Сицилије (Διόδωρος Σικελιώτης, I столеће после Христа) у својој *Историјској библиотеци* (Bibliotheca historica), су се казивале и друге важне ствари - како су подучили људе ратовању и бацању копља (иначе најважнијем пелашком оружју), како су их организовали да живе у заједницама, из којих су настали потом градови, како су их учили да поштују вољу богова, да им се покоравају и да живе умерено и скромно (књ. V, 64). Сва ова (историјска, археолошка) сазнања подударају се са нашим општим сазнањима о неолиту, што ће рећи да су Пеластии били носиоци неолитске културе и цивилизације у Грчкој. На пелашкој грнчарији уочавају се јасне подударности по шарама, митским симболима и облику са другим неолитским грнчарским предметима из Европе.

Антички грчки извори говоре да су Пеластии први донели култове богова и да су Аркађани били први који су им приносили жртве, изводећи при томе и ритуалне радње (Херодот, књ. II, 52; Huginus, Fab. 274). Оно што је нама познато јесте да су древни Хелени позајмили све или већи део пелашких богова и прихватили их као своје (Херодот, књ. II, 51, 53, Платон, *Кратил*, vol. II, 293; Ovidius, Fast. Lib. II, стихови 281-282). Херодот је записао како су Пеластии имали високо развијену културу, да су некада живели заједно с Атићанима, да му није било познато којим су језиком говорили, али да је знао да је то био варварски. Хомер у *Илијади* навео је да су обожавали Зевса, а у том га је смислу допунио касније Херодот, написавши да су Грци позајмили имена својих богова управо од Пеласта. Ову тврдњу је поткрепио бугарски лингвиста, академик Владимир Георгијев, који је име богиње Деметре (Димитре, Δημητρα) реконструисао на следећи начин – да је у овој речи био изворни грчки корен, према свим правилима развоја, ваљало би да име богиње гласи **Χω-μήτερ** /чит. хо-метер/, где је почетни елемент настао од грчке речи за земљу, χθων /чит. хтон/. Но, он има у себи јасан корен **де-** који се везује за индоевропски корен **\*dhe-** у значењу „земља“, па отуда њено име у преводу гласи „Мајка Земља“. Утврђено је да је Хера такође била изворна пелашка богиња, а да је грчка митолошка прича о Хелиосовим кочијама које тутње дневним небом својеврсна античка грчка прерада једног знатно ранијег пелашког мита.

Цивилизација Пеласта била је веома напредна и мирољубива по суседе, по свему судећи, а успешно је успоставила власт и на копну и на мору. Хомер, међутим, навео је нешто што прилично ремети ову идиличну слику: тако у *Илијади* можемо прочитати да су Пеластии, предвођени прауном Пелазга, Хипотом<sup>40</sup> (Ἰπλόθους или Ἰπλόθοος), храбро јуришали на зидине Троје и да су били веома вешти ратници. А да су Пеластии су били одлични поморци, сведочи и сâм њихов етноним који би, у преводу, гласио „народ с мора“ – лингвисти сматрају да је њихово првобитно име било Пеластии (Πελαστοί) које је народном етимологијом преобраћено у Пелазги (атички изговор). Упоређење имена Пеластии могуће је и са старохебрејским Пелиштим, асирским Паласта, египатским Пршт и библијским Филистејцима који су, према Библији, дошли са Крита. За Филистејце је заиста утврђено да су живели и дошли са Крита, а што

---

<sup>40</sup> Убио га је Ајант у једном окршају.



је и француски археолог Берар 1952. доказао својим открићима. Француски лингвиста Дисó је 1953. извео закључак да је данашње име блискоисточне области Палестине одјек старохебрејског Пелашет, односно египатског Пелсата.

На једном староегипатском храму у Теби са почетка XI stoleћа пре Христа стоји да је само египатска војска фараона Рамзеса III зауставила такозване „народе са мора“ који су се кретали ка Истоку. Међу њима били су и Пелишти/Пелисти, смртни непријатељи Египћана који су били носиоци нове вере (још није познато у ком тачно погледу) и културе (били су грнчари и кујунџије). Ови народи с мора условили су изгледа и пад Троје и Хетитског царства (област Сирије и Ханаана). Фараон Рамзес их је спречио да уђу у Египат, што се види и на уклесаним цртежима и сликама. На њима су освајачи приказани као типични Грци и са грчким оружјем. Египатски натписи наводе следећа грчка племена:

D-n-j = Donoja (= Данајци) Ah-yw-sa = Ahajwasa (= Ахајци) P-r-s-t = Pelišti/Pilišti/Pelisti (= Пеласти)
---

Хетитски клинописи такође наводе једно ратоборно грчко племе, Ахајце (хетитски: Ahiyawa), које, по њиховим записима, није имало властитога имена, али које се бавило претежно земљорадњом и сточарством.

Савремени лингвисти верују да се у имену Пеласта крије кључно решење њиховог порекла – у основи њиховог етнонима јасно се назире индоевропски корен *\*pelag-s* које је дало како назив области Пелагонија у Македонији, тако у илирском *pelk* одакле је потекла албанска реч *pellg* у значењу „бара“, „глиб“, „локва“. За северне крајеве Балканског полуострва и Европе, прилично влажне, а богате дрвеном грађом, зидана насеља нису била практична, већ више колибе од дрвета. Верује се, исто тако, да су Пеласти заузимали велики део Западног Балкана (Далмације), где су постојали пространи пашњаци. Нагли продор Келта (IV-III stoleће пре Христа) сузбио је простор Илиро-Пеласта. Постоје и мишљења да су балкански Јужни Власи, данас познати као Аромуни, претопљени Илиро-Пеласти који су отрпели романизацију. Милан Будимир сматрао је да се један део Пеласта временом утопио у неајолске Грке, а други у

Словене. По њему, словенска и пелашка реч за град (од индоевропског корена \**gordhos*) има исто значење – указује на „дрвени град“, што је супротно средоземном зиданом (каменом). То је један од важнијих доказа да су Пеласти заиста дошли са севера Балкана и Подунавља и да нису били балкански староседеоци.